

УКРАЇНСЬКА МОВА

**навчальний посібник для підготовки
до річного оцінювання та ДПА**

Українська мова. Навчальний посібник / К. О. Тимошенко. Київ : Центр громадянської просвіти «Альменда», 2024. 68 с.

Авторка: Катерина Тимошенко

Посібник створений відповідно до модифікованої (спрощеної) програми з української мови (Наказ Міністерства освіти і науки України № 701 від 16.05.2024 р.).

Адресований тим учням та ученицям, які пропустили навчання або навчалися не за українськими освітніми програмами протягом тривалого періоду, а також усім, у кого є необхідність надолужити або повторно опрацювати навчальний матеріал.

Посібник підготовлено Центром громадянської просвіти «Альменда» (ЦГП «Альменда»).

Забороняється відтворення та використання будь-якої частини цього посібника в будь-якому форматі, включаючи графічний, електронний, копіювання чи використання у будь-який інший спосіб без відповідного посилання на оригінальне джерело.

Офіційний вебсайт Центру громадянської просвіти «Альменда»: <http://almenda.org>.

Зміст

ВСТУП	5
1. ФОНЕТИКА. ГРАФІКА. ОРФОЕПІЯ	6
Звуки й букви	6
Слова з літерою г	7
Звуковий запис	7
Голосні звуки	7
Приголосні звуки	8
Уподібнення звуків	9
Чергування голосних і приголосних звуків	10
Чергування милозвучності	10
Спрощення	11
Закономірності наголошування	12
Склад. Правила перенесення слів	13
2. БУДОВА СЛОВА Й СЛОВОТВІР	14
Значущі частини слова	14
Способи словотворення	15
Чергування приголосних при творенні слів	15
3. ОРФОГРАФІЯ	17
Написання Е, И в коренях слів	17
Правопис знака м'якшення	17
Написання апострофа	18
Подовження та подвоєння приголосних	18
Правопис префіксів і суфіксів	19
Написання власних назв	20
Правопис складних слів	21
Написання слів іншомовного походження	22
Написання частки не	22
4. ЛЕКСИКА Й ФРАЗЕОЛОГІЯ	24
Групи слів за значенням	24
Групи слів за походженням	25
Групи слів за вживанням	26
Лексична помилка	26
Фразеологізми	27

5.	МОРФОЛОГІЯ	28
	Класифікація частин мови	28
	Іменник як самостійна частина мови	28
	Прикметник як самостійна частина мови	34
	Числівник як самостійна частина мови	36
	Займенник як самостійна частина мови	39
	Дієслово та його форми	40
	Прислівник як самостійна незмінна частина мови	44
	Службові частини мови: прийменник, частка, сполучник	45
	Вигук як особлива частина мови	47
6.	СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ	48
	Словосполучення	48
	Речення	49
	Головні члени речення: підмет і присудок	50
	Другорядні члени речення: додаток, означення, обставина	52
	Просте речення	54
	Розділові знаки в простому ускладненому реченні: однорідні члени, звертання, вставні слова	55
	Відокремлені й уточнювальні члени речення	57
	Складне речення	59
	Складносурядне речення	59
	Складнопідрядне речення	61
	Безсполучникове речення	62
	Складне речення з різними типами зв'язку	63
	Пряма мова. Діалог. Цитата	63
7.	СТИЛІСТИКА	66
	Стилi мовлення	66
	РЕСУРСИ	67

ВСТУП

Мова – один із найважливіших чинників збереження нації. Часи повномасштабного вторгнення вкотре повертають нас до цієї істини. Окуповуючи наші території, ворог у першу чергу нищить усе, пов'язане з українською мовою й нашою історією. Безумовно, нещадне нищення стосується й сфери освіти. Українські діти, які перебувають на тимчасово окупованих територіях, позбавлені доступу до української освіти.

Для того, щоби діти з тимчасово окупованих територій (ТОТ) усе ж мали змогу інтегруватися в український освітній процес, було внесено зміни до Закону України, які забезпечують визнання результатів і періодів навчання ТОТ.

Згідно з цими змінами достатньо скласти предметний іспит з української мови та історії України. Форма цього іспиту до сьогодні не є чітко визначеною: освітній заклад може обрати її на власний розсуд. Проте є конкретика щодо змістової складової, викладена в Наказі МОН № 701 від 16.05.2024 р. («[Рекомендації щодо використання модифікованих програм з української мови, української літератури, історії України, географії для закладів загальної середньої освіти](#)»). У Наказі представлено модифікації навчальних програм, які є спрощеними й орієнтуються лише на ключові теми, необхідні до опанування.

Центр громадянської просвіти «Альменда» підготував цей посібник, оскільки інших матеріалів, які б відповідали спрощеній програмі, ще не було. Наша праця – перша спроба створити довідник відповідно до модифікованої програми, який би допоміг учням підготуватися до вступу. Ми ставили перед собою мету викласти інформацію чітко, лаконічно й доступно для початкового й базового рівня знань.

Структурно посібник охоплює ключові розділи: фонетику, орфоєпію, словотвір, орфографію, лексику, граматику. Відповідно до цих розділів визначено 50 основних підтем. У кожній підтемі сформульовано основні поняття, які розкрито у форматі коротких пояснень, таблиць і схем.

1.

ФОНЕТИКА. ГРАФІКА. ОРФОЕПІЯ

У цьому розділі ви

опануєте матеріал про особливості звукової системи української мови, фонетичний запис, відображення звукових явищ у мовленні

Основні поняття:

алфавіт, буква, графіка, звук, орфоепія, фонетика

ЗВУКИ Й БУКВИ

Ще з давніх часів людина прагнула передати звуки мовлення на письмі. Зрештою фінікійцям вдалося створити звуко-буквену систему, яку зараз ми називаємо алфавітом (абеткою, азбукою). **Алфавіт** – сукупність літер, розташованих в усталеному порядку. Вивченням абетки займається наука **графіка**.

Українську абетку характеризують як майже ідеальну, оскільки ми маємо незначну різницю в кількості букв і звуків (33 *букви* й 38 *звуків*).

Позначення звуків на письмі

Буква	А а	Б б	В в	Г г	Ґ ґ	Д д	Е е	Є є	Ж ж	З з	И и
Назва	а	бе	ве	ге	ґе	де	е	єе	же	зе	и
Буква	І і	Ї ї	Й й	К к	Л л	М м	Н н	О о	П п	Р р	С с
Назва	і	її	йот	ка	ел	ем	ен	о	пе	ер	ес
Буква	Т т	У у	Ф ф	Х х	Ц ц	Ч ч	Ш ш	Щ щ	Ь ь	Ю ю	Я я
Назва	те	у	еф	ха	це	че	ша	ща	знак м'якшення	йу	йа

Звук – це найменша неподільна одиниця усного мовлення. Звуки вивчає наука **фонетика**.

В українській мові найчастіше одному звукові відповідає окрема буква. Проте буває, що дві букви позначають один звук і навпаки. Тут варто зважати на співвідношення звуків і букв.

Букви	Позначення
Ь	Не позначає звука, передає м'якість попереднього приголосного: тінь [тін']
ї, щ	Завжди позначають два звуки: щастя [шчáс'т'а], їжак [йїжáк]
я, ю, є	Залежно від позиції в слові можуть позначати один або два звуки. Один звук [а], [у], [е], якщо ці звуки стоять після м'яких приголосних: дитя [ди ^е т'á], лубов [л'убоў], синє [сін'е]. Два звуки [йа], [йу], [йе], якщо ці звуки стоять на початку складу, після голосного, апострофа, знака м'якшення, звука [й]: ялина [йали́на], твоє [твойé], м'ята [мй-áта], ательє [ате ^ч л'йé]

дж, дз	Є злитими звуками, якщо стоять у корені джем [джѐм], дзеркало [дзѐркало]. Два окремі звуки позначають, коли належать до різних частин слова – префікса й кореня: підземний [п'ідзѐмниѐй]
---------------	--

СЛОВА З ЛІТЕРОЮ Ґ

У нашій мові є розрізнення глоткового звука [ɣ] і проривного звука [ɣ̞]. Порівняймо, до прикладу, вимову слів *голова* й *аґрус*. Власне літера на позначення проривного звука [ɣ̞] має непросту історію. У 1933 році її було вилучено з правопису, щоби штучно зблизити українську й російську абетку, в якій літера *г* відсутня.

З відновленням незалежності України до правопису повернулася «репресована» буква *ґ*. Ця літера переважно вживається в давно запозичених іншомовних словах і в деяких питомих українських.

Візьмімо до уваги перелік слів із літерою ґ:

аґрус (рослина, ягоди), ґава (ворона), ґанок (прибудова до входу в будинок), ґедзь (комаха), ґніт (стрічка для горіння свічки), ґрунт (верхній шар земної кори), ґудзик (застібка в одязі), дзиґа (іграшка) тощо.

ЗВУКОВИЙ ЗАПИС

Фонетична транскрипція, або ж звуковий запис, – це спосіб зафіксувати на письмі за допомогою визначеної системи знаків звучання слова.

Звуковий запис допомагає дотримуватися правильної вимови слів, особливо, коли ми лише на шляху вивчення мови.

Тож варто запам'ятати такі особливості транскрипції:

- звуковий запис беремо у квадратні дужки;
- звуки записуємо кожен окремо, не вживаємо великої літери (навіть у власних назвах);
- при записі речень для позначення короткої паузи ставимо скісну риску (/), тривалу паузу або кінець речення позначаємо (//);
- не використовуємо букви *я, ю, є, ї, щ, ь*;
- якщо в слові більше одного складу, позначаємо наголос відповідним знаком, наприклад: [украї́на];
- м'якість приголосного позначаємо скісною рисою вгорі [ден́], а напівпом'якшення знаком, подібним до апострофа [тоб'і́];
- подовження звука позначаємо двокрапкою, наприклад, зілля [з'і́л':а];
- наближення звуків у ненаголошеній позиції позначаємо маленькою літерою вгорі, до прикладу, *весна* [ве^чна́].

ГОЛОСНІ ЗВУКИ

Усі звуки мовлення поділяються на голосні й приголосні. Голосні звуки утворюються за допомогою голосу. В українській мові **6 голосних звуків** [a], [o], [y], [e], [и], [і]. Варто пам'ятати, що *я, ю, є, ї* не позначають голосних (див. попередні пункти). Усі голосні поділяємо на наголошені й ненаголошені.

Звук [a] – відкритий і стійкий, як правило, не становить труднощів для мовців. Варто зазначити, що в українській мові, відсутнє явище «акання», тож говоримо й пишемо так, як чуємо: *багатий, гарячий, хазяїн*.

Звуки [о] та [у] теж чіткі й не сплутуються. Інколи о у вимові огублюється за умови, що в слові є наголошений у. Наприклад, [го у лубка], [по у дубка].

Звук [і] вимовляємо напружено й чітко, він має особливу властивість, оскільки пом'якшує ті приголосні, які стоять перед ним, наприклад: *ріка* [p'iká].

Звуки [е] та [и] в ненаголошеній позиції зазнають наближення, що також призводить до сплутування на письмі. Щоби перевірити сумнівний звук, потрібно змінити наголос. Наприклад, у слові *весна* звук [е] в ненаголошеній позиції, змінивши форму на *вєсни*, чітко чуємо звук під наголосом. Також можемо спробувати змінити слово, якщо сумнівний звук випадати-ме, то писати варто е. Наприклад, *серпень* – *серпня*.

ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ

Приголосні звуки утворюються за допомогою голосу й шуму або лише шуму. В українській мові нараховується 32 приголосні звуки. Їх класифікують залежно від способу й місця утворення.

Приголосні, утворені за допомогою голосу й шуму, називають **дзвінкими**. Приголосні, утворені за допомогою шуму, називають **глухими**. Для кращого запам'ятовування звуків пропонуємо використовувати словесні ключі.

Дзвінкі звуки	Словесний ключ	Глухі звуки	Словесний ключ
[б], [д], [з], [дз], [дж], [ж], [г], [г']	Дзиг'а: «Дж!» Гузда: «Біжи!»	[к], [п], [т], [ф], [ц], [с], [ч], [х]	Цап хоче фісташки.

Дзвінкі й глухі звуки утворюють пари, які важливо знати, оскільки така парність відображається в явищі уподібнення. Звернімо увагу, що пари не має звук [ф], оскільки він був найпізніше запозичений у нашу мову.

[б]	[г]	[г']	[д]	[д']	[дз]	[дз']	[дж]	[ж]	[з]	[з']	
[п]	[х]	[к]	[т]	[т']	[ц]	[ц']	[ч]	[ш]	[с]	[с']	[ф]

Окрему групу становлять **сонорні приголосні** [в], [й], [м], [н], [н'], [л], [л'], [р], [р']. При творенні цих звуків голос переважає над шумом. Запам'ятати сонорні приголосні допоможе словесний ключ «Линемо у вирій».

Також приголосні звуки можуть бути **твердими й м'якими**, більшість таких звуків є парними. Нагадуємо, що м'якість приголосного позначаємо відповідним знаком [']. Єдиний звук, який є м'яким завжди, – [й].

[д]	[т]	[з]	[с]	[дз]	[ц]	[л]	[н]	[р]	
[д']	[т']	[з']	[с']	[дз']	[ц']	[л']	[н']	[р']	[й]

Не мають пари за м'якістю такі звуки: **губні** [б], [п], [в], [м], [ф], **шиплячі** [ж], [ч], [ш], [дж], а також [г], [г'], [к], [х]. Ці звуки можуть лише напівпом'якшуватися, що передається таким позначенням – ['], наприклад: [г'імн].

УПОДІБНЕННЯ ЗВУКІВ

Уподібнення – це процес, при якому один звук наближається у звучанні до іншого. Наука, яка вивчає правильну вимову слів, називається **орфоепія**. Наприклад, пишемо *футбол*, а чуємо [фудбо'л], оскільки дзвінкий [б] впливає на попередній звук, одзвінчуючи його. Існують різні типи уподібнень.

Уподібнення за м'якістю відбувається, коли наступний м'який впливає на попередній звук. У цьому випадку тверді приголосні уподібнюємо до парних м'яких. Наприклад: *пісня* [п'іс'н'а], *гідність* [г'ідн'іс'т'і].

Уподібнення за дзвінкістю виникає, коли наступний дзвінкий впливає на попередній глухий звук. У цьому процесі звук перетворюється на свою пару. Наприклад, *боротьба* [бород'ба], *вокзал* [вог'зал].

Уподібнення за глухістю трапляється нечасто, оскільки дзвінкі приголосні переважно не оглушуємо: *казка* [ка́зка]. Ніколи не оглушуємо дзвінкі приголосні в кінці слів: *дуб* [дуб], *любов* [л'убо́в].

Рідкісні випадки уподібнення за глухістю відбуваються при поєднанні звуків [гк], [гт] лише у 5 словах і похідних від них: *нігті* [н'іхт'і], *кігті* [к'іхт'і], *легко* [лехко], *возко* [во́хко], *дьюгтю* [д'о́хт'у].

Також оглушуємо префікс *з-* перед глухими, сам звук при цьому ніби «з'їдається» у вимові: *зсипати* [с:іпати], *зшити* [ш:іти].

Уподібнення за місцем і способом творення має багато варіацій, які потрібно запам'ятати:

Буквосполуки	Вимова	Приклад
-ться	[ц':а]	купається [купáйе ^ч ц':а]
-шся	[с':а]	пишаєшся [пи ^е шáйе ^ч с':а]
-жся	[зс':а]	розважає [розва́зс':а]
-сши	[ш:и ^е]	донісши [дон'іш:и ^е]
-жці	[з'ц'і]	ніжці [н'із'ц'і]
-шці	[с'ц'і]	мишці [міс'ц'і]
-чці	[ц':і]	квіточці [кв'іто ц':і]
-тч-	[ч:]	тітчин [т'іч:и́н]
-тці	[ц':і]	невістці [нев'іс'ц':і]
-зж-	[ж:]	зжати [ж:áти ^е]
-зч-	[жч]	безчестя [бе ^ч жчэс'т'а]
-зш-	[жш]	безшумний [бе ^ч жшумні́й]

Звернімо увагу, що сумнівний звук у словах із уподібненням можна легко перевірити. Потрібно змінити слово так, щоби сумнівний звук опинився між двома голосними: *легкий*, бо *легенько*; *просьба*, бо *просити*.

ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ І ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

Чергування – це процес зміни звуків при утворенні нових слів чи форми слова. В українській мові саме це явище забезпечує збереження милозвучності. Чергуватися можуть голосні й приголосні звуки. Найпоширеніші чергування відбуваються в коренях слів.

Чергування голосних

Звуки	Умови	Приклади
[o], [e] – [i]	[o], [e] у відкритих складах (на голосний) [i] у закритих складах (на приголосний)	осені – осінь, ночі – ніч, дому – дім
[o] – [a]	у дієсловах при поєднанні з суфіксом -а-	допомогти – допомагати, пе- ремогти – перемагати
[e] – [i] [e] – [и]	у дієсловах при поєднанні з суфіксами -а-, -ува-	мести – вимітати, чекати – вичікувати
[o], [e] з нулем звука	при зміні слова голосні [o], [e] випадають	сон – сну, орел – орла
[e] – [o]	після [ж], [ч], [ш], [дж], [й]	шести – шостий, четверо – чотири, боєць – бойовий

Чергування приголосних

Приголосні звуки чергуються при зміні слова або утворенні спільнокоренових слів. Основним типом чергування приголосних є чергування звуків:

- ✓ [г] – [ж] – [з'] нога – ніжка – нозі;
- ✓ [к] – [ч] – [ц'] рука – ручка – руці;
- ✓ [х] – [ш] – [с'] вухо – вушко – (у) вусі.

Також звернімо увагу на **чергування в коренях дієслів**:

- ✓ [д] – [дж] водити – воджу;
- ✓ [зд] – [ждж] їздити – їжджу;
- ✓ [т] – [ч] котити – кочу;
- ✓ [к] – [ч] плакати – плачу;
- ✓ [г] – [ж] могли – можу;
- ✓ [х] – [ш] колихати – колишу;
- ✓ [с] – [ш] просити – прошу;
- ✓ [б], [в], [п], [ф] + [л] любити – люблю, замовити – замовлю, купити – куплю, графити – графлю.

ЧЕРГУВАННЯ МИЛОЗВУЧНОСТІ

Для забезпечення **милозвучності**, гармонійного поєднання голосних і приголосних у мовленні, чергування може відбуватися не лише при зміні слів. Чергуються також прийменники й сполучники, які забезпечують поєднання слів у словосполучки й речення.

Чергування у-в

У	В
✓ Перед приголосним: <i>У Києві сьогодні дощить.</i> ✓ Між приголосними: <i>Читає у книзі.</i> ✓ Перед в, ф, хв, св, льв, тв тощо: <i>Жила у Львові.</i> ✓ Після паузи в реченні, що позначається, – : ; ()	✓ Перед голосним: <i>В Одесі сонячно.</i> ✓ Між голосними: <i>Читала в авто.</i> ✓ Після голосного перед наступним приголосним, окрім в, ф, хв, св, льв, тв: <i>Жила в Парижі.</i>

Зауважно, що чергування у-в можливе й у коренях слів: *учителька* – *вчителька*, *удень* – *вдень*. Проте таке чергування неможливе, якщо змінює значення слова: *удача* – *вдача*, *уклад* – *вклад*. Також не чергуємо звуки у власних назвах, окрім поетичного *Україна* – *Вкраїна*.

Чергування і-й

І	Й
✓ Перед приголосним: <i>І липень проминув.</i> ✓ Між приголосними: <i>Андрій і Матвій.</i> ✓ При зіставленні: <i>Добро і зло.</i> ✓ Після голосного, якщо наступне слово починається на я, ю, є, ї, й: <i>Марія і Яна.</i> ✓ Після паузи в реченні, що позначається, – : ; ()	✓ Між голосними, окрім тих випадків, коли слово починається з я, ю, є, ї, й: <i>Анна й Артем, але Марія і Яна.</i> ✓ Між голосними і приголосними, крім випадків, коли слово починається на й: <i>Юля й Павло, але Олена і Йосип.</i>

Чергування з-із-зі

З	ІЗ	ЗІ
✓ На початку речення чи перед голосним: <i>З його приїздом.</i> <i>Поїхав з Одеси.</i> ✓ Після голосного перед приголосними, окрім с, ш: <i>Працювала з Марком.</i>	✓ Між приголосними та групами приголосних: <i>Брат із сестрою.</i> <i>Канapка із сиром.</i> <i>Тост із джемом.</i>	✓ Перед скупченням приголосних, зокрема з, с, ц, ч, ш, щ: <i>Зник із зграєю.</i>

СПРОЩЕННЯ

Українській мові не властиве скупчення приголосних у словах. Якщо воно трапляється, то один зі звуків випадає, тобто **спрощується**. Наприклад, від слова *щастя* утворюємо прикметник із додаванням суфікса *-л-*, отримуємо *щасливий*, при цьому приголосний [т] спрощується – *щасливий*.

Спрощення поділяємо на те, яке відбувається у вимові та те, яке фіксуємо на письмі. Маємо визначені буквосполуки, в яких відбувається **спрощення на письмі**:

- ✓ **-ждн-** → **-жн-** тижде**нь** – тижне**вий**;
- ✓ **-здн-** → **-зн-** проїзд – проїз**ний**;
- ✓ **-стн-** → **-сн-** захист – захис**ний**;
- ✓ **-стл-** → **-сл-** щастя – щасли**вий**;
- ✓ **-зкн-** → **-зн-** бризкати – бризн**ути**;
- ✓ **-скн-** → **-сн-** тріск – тріс**нути**;
- ✓ **-слн-** → **-сн-** ремесло – реміс**ник**.

Винятки з правила спрощення потрібно запам'ятати.

Кістлявий, пестливий, хвастливий, зап'ястний, хворостняк, шістнадцять, вискнутути, випускний, тоскно, скнара, скніти.

Також не спрощуємо на письмі

- ✓ слова іншомовного походження: агентство, гігантський, студентський тощо;
- ✓ форму давального відмінка іменників жіночого роду: невістка – невіст**ці**, артистка – артист**ці**.

Пам'ятаймо про те, що ті слова, які не спрощуємо на письмі, спрощуємо у вимові: *шістдесят* [ш'ізде^чс'át], *туристський* [туріс'кйй], *частці* [чás'ц'і].

ЗАКОНОМІРНОСТІ НАГОЛОШУВАННЯ

Наголос – це звукове виокремлення одного зі складів слова. Наголос в українській мові є вільним і рухомим, тобто може припадати на будь-який склад і змінювати своє місце при зміні слова (*кні́жка* – *книжкí*). Цим українська мова відрізняється від, наприклад, французької, у якій наголос падає завжди на останній склад.

Можемо виокремити такі закономірності наголошування:

1. В іменниках жіночого роду в множині наголос переходить на останній склад: *учі́телька* – *учите́лькí*.
2. В іменниках, утворених від дієслів, наголошуємо суфікс -анн-: *чита́ти* – *чита́ння*.
3. Під наголосом, як правило, суфікси пестливості-здрібнілості: *мале́сенький*, *дрібне́сенький*.
4. У коротких дієсловах неозначеної форми наголос припадає на суфікс -ти-: *несу́*, *месу́*.
5. У числівниках наголошуємо компонент -надцять: *одина́дцять*, *чотирна́дцять*.
6. У словах з частиною -метр наголошуємо цю частину: *кіломе́тр*, *дециме́тр*.
7. У складних словах наголошуємо сполучний голосний -о-: *босо́ніж*, *чорно́зем*.
8. Наголос на префіксі в іменниках, які закінчуються на -ка: *за́стібка*, *за́кладка*.
9. У прикметниках наголос переважно припадає на -ий: *нові́й*, *чергові́й*.
10. Деякі слова мають подвійний наголос, наприклад, *за́вжди* – *завжди́*, *ма́буть* – *мабу́ть*, *весня́ний* – *весняні́й*.

Запам'ятаймо наголошені склади

1-й	2-й	3-й	4-й
віпадо́к, до́нька, ко́лія, ко́сий, зру́чний, ри́нковий, щеле́па, спі́на	ві́тчим, граблі́, ін- ду́стрія, мере́жа, нена́видіти, ота́ман, піце́рія	гороши́на, жалю́зі, ін- жене́рія, металу́ргія, осете́р, піала́, течі́я	асиме́трія, безгото́в- ко́вий, ветерина́рія одно́разовий, сироко́пчений, щодо́бовий

СКЛАД. ПРАВИЛА ПЕРЕНЕСЕННЯ СЛІВ

Склад – це поєднання голосних і приголосних звуків, яке ми промовляємо на одному поштовхові повітря.

Найчастіше частини слів переносимо за складами: *книж-ка, сте-ля, во-ро-та, гар-ний*. Слова за складами можемо переносити довільно: *Дні-про* й *Дніп-ро*, *Оле-ксандра* й *Олек-сан-дра*. Проте є випадки, коли перенесення здійснюємо за правилами.

Правило	Приклад
Не розриваємо сполучення звуків дж, дз, які позначають один звук	г'у-дзик, хо-джу́
Апостроф і м'який знак при переносі не відокремлюємо від попередньої літери	бур'-ян, кіль-це́
Одну літеру не залишаємо в попередньому рядку й не переносимо до наступного	ака́-ція (а не а-ка-ція, ака-ці-я)
При переносі складних слів не можна залишати в кінці рядка початкову частину другої основи, якщо вона не становить складу	шести-ку́тний (а не шестику-тний)
Не можна розривати ініціальні аббревіатури, а також комбіновані аббревіатури, що складаються з ініціальних скорочень і цифр	ТЕЦ, ЛАЗ-105
Не можна переносити прізвища, залишаючи в кінці попереднього рядка ініціали або інші умовні скорочення, що до них належать	В. А. Симоненко (а не В. А. // Симоненко)
Не можна відривати скорочені назви мір від цифр, до яких вони належать	2024 р. (а не 2024 // р.)

Звернімо увагу, що не можна переносити в наступний рядок розділові знаки (крім тире), дужку або лапки, що закривають попередній рядок, а також залишати в попередньому рядку відкриту дужку або відкриті лапки.

Тести до розділу

<https://forms.gle/KtD8ZrjBZvfS3wLR7>

2. БУДОВА СЛОВА Й СЛОВОТВІР

У цьому розділі ви

опануєте матеріал про значущі частини слова, різницю між формами слова й спільнокореневими словами, типи закінчень, способи творення слів

Основні поняття:

словотвір, твірне й похідне слово, словотвірний ланцюг

ЗНАЧУЩІ ЧАСТИНИ СЛОВА

Будову слова складають його **значущі частини** – префікс, корінь, суфікс, закінчення й основа.

Щоби правильно визначити значущі частини, спочатку варто знайти корінь, добираючи спільнокореневі слова, потім – закінчення.

Закінчення – це змінна частина слова, яка виражає його граматичне значення. Наприклад, у слові *жінк-а* закінчення виражає граматичне значення – однина, жіночий рід, називний відмінок. Щоби правильно визначити закінчення, слово варто змінити (провідміняти, змінити число або особу). Частина слова, яка змінюється та буде закінченням.

Закінчення мають лише **змінні** слова. Існують **два типи закінчень**: звукове й нульове.

Звукове – це закінчення на голосний або поєднання голосного з приголосним:

*літ*о, *червон*ий.

Нульове – це закінчення на приголосний, яке при зміні слова стає звуковим:

*тін*ь – *тін*і, *двір*ь – *двор*у.

Варто пам'ятати, що **незмінні слова** взагалі не мають закінчення.

До таких слів відносимо: іншомовні слова (*поні, таксі*), прислівники (*весело, добре*), неозначену форму дієслів (*читати, писати*).

Основа слова – це частина слова без закінчення: *д*ень, *си*н *й*, *напис*ал*, *и*. Вона не змінюється в усіх формах слова. До складу основи входять префікс, корінь, суфікс.*

Корінь – це основна значуща частина слова, яка є носієм лексичного значення. Щоби визначити корінь, потрібно дібрати споріднені слова й визначити спільну для них частину: *море* – *мор*я*к* – *мор*сь*кий*. Такі слова називають **спільнокореневими**, оскільки вони мають спільний корінь і значення. Наприклад: слова *в*од*а* – *вод*я*ник* – *вод*ни*й* є спільнокореневими, а слова *в*од*ій* і *в*одо*лаз* – такими не є, оскільки мають різне лексичне значення.

Варто розрізняти **форми слова й спільнокореневі слова**.

Форми слова виникають унаслідок словозміни: *урок, уроку, уроком, на уроці*.

Префікс – це частина основи, що стоїть перед коренем і слугує для творення нових слів або відтінків значень: *їхати* – *приїхати*, *розумніший* – *найрозумніший*, *гарний* – *прегарний*.

Суфікс – це частина основи, яка стоїть після кореня й служить для утворення нових слів і відтінків значень: *мама* – *мамунь*, *Київ* – *київський*, *малий* – *маленький*.

- ! **Звернімо увагу**, що важливо добирати правильні суфікси для творення слів. Наприклад: атомник (а не атомчик), квітникар (а не квітовод), кресляр (а не чертьожник), манікюрниця (а не манікюрщиця), рибалка (а не рибак), скрипаль (а не скрипач) і под.

СПОСОБИ СЛОВОТВОРЕННЯ

Мова розвиває свій **словниковий склад**, утворюючи нові слова від тих, які вже в ній існують. Цей процес має назву **словотвір**. У словотворі беруть участь **твірні й похідні слова**.

Твірне слово – слово, від якого утворюємо інші слова, наприклад, *дощ* → *дощовий*.

Похідне слово – слово, яке утворилося на базі твірного, наприклад, *дощ* → *дощовий*.

Твірне й похідні слова утворюють **словотвірний ланцюг**: *дощ* → *дощовик* → *дощовий*.

Відбувається **словотворення** за допомогою значущих частин слова.

Існують такі основні **способи словотвору**:

- ✓ **Префіксальний** – творення слів за допомогою префіксів: *нести* – *донести*, *писати* – *написати*.
- ✓ **Суфіксальний** – творення слів за допомогою суфіксів: *сон* – *сонний*, *весна* – *весняний*.
- ✓ **Префіксально-суфіксальний** – творення слів за допомогою префіксів і суфіксів: *сміх* – *посмішка*, *ліс* – *перелісок*.
- ✓ **Усічення** – творення слів через усічення частин твірної основи: *блакитний* – *блакить*, *синій* – *синь*.
- ✓ **Основоскладання** – творення нових слів через складання двох і більше основ: *босий*, *ноги* – *босоніж*, *чорний*, *земля* – *чорнозем*, *медична сестра* – *медсестра*.
- ✓ **Абревіація** – творення слів через поєднання початкових літер слів: *Організація Об'єднаних Націй* – *ООН*, *Європейський Союз* – *ЄС*.
- ✓ **Перехід частини мови** – слово змінює свої граматичні ознаки й роль у реченні: *Це був черговий* (прикметник) *випадок*. *Хто сьогодні черговий* (іменник)?

ЧЕРГУВАННЯ ПРИГОЛОСНИХ ПРИ ТВОРЕННІ СЛІВ

При словотворенні можливі такі зміни приголосних звуків:

Приголосний основи + суфікс	Приклади
Г, Ж, З + -ськ- → -зьк- + -ств- → -зтво-	Рига – ризький, Париж – паризький убогий – убозтво
К, Ч, Ц + -ськ- → -цьк- + -ств- → -цтво-	козак – козацький, Збруч – збруцький козак – козацтво

Х, ш, с + -ськ- → -ськ- + -ств- → -ств-	товариш – товариський, Сиваш – сиваський птаx – птаство
--	--

Винятки: казахський, баскський, тюркський, меккський, нью-йоркський, цюрихський, іракський, герцогський.

Якщо від прикметника потрібно утворити іменник із суфіксом -ин(а), то

- ✓ цьк + ин → чч *донецький – Донеччина*;
- ✓ зьк + ин → жч *збаразький – Збаражчина*;
- ✓ ськ + ин → щ *одеський – Одещина*.

Виняток: галицький – Галичина.

- ✓ к, ц + н → чн *рік – річний, сонце – сонячний*.

Винятки: рушник, рушниця, мірошник, соняшник, вчорашній, торішній, сердешний (бідолашний)

Тести до розділу

<https://forms.gle/zmDv8oKANvE6zu7n9>

3. ОРФОГРАФІЯ

У цьому розділі ви

вивчите, що таке орфограма, й розглянете ключові правила написання слів.

Основні поняття:

орфографія, орфограма, орфографічний словник

Орфографія – розділ науки про мову, який вивчає правильне написання слів, а також сукупність правил написання. Написання слова, підкріплене правилом, називаємо **орфограмою**. Звірити написання слів можна з **орфографічним словником**.

НАПИСАННЯ Е, І В КОРЕНЯХ СЛІВ

Пригадаймо, що звуки [е] та [и] в ненаголошеній позиції плутаються. Тож маємо систему правил, яка регулює написання е або и в коренях.

Пишемо е	Пишемо и
у сполуках -ере-, -еле-: <i>дерево, велетень</i>	у сполуках -ри-, -ли- (у відкритих складах): <i>приміти, глитати</i>
якщо при зміні слова сумнівний звук випадає: <i>вітер – вітру, жовтень – жовтня</i>	у коренях дієслів перед р, л, якщо далі наголошений -а-: <i>стерти – стирати, дерти – здирати</i>

Проте написання **е, и** не завжди пояснюється правилом.

Є перелік слів, які варто запам'ятати:

е	апельсин, велосипед, держава, календар, левада, легенда, мелодія, плекати, чепурний, чернетка тощо
и	абрикос, вулиця, диктант, директор, кипарис, кишень, лимон, мистецтво, пиріг тощо

ПРАВОПИС ЗНАКА М'ЯКШЕННЯ

М'який знак пишемо лише після літер словесного ключа «Де ти з'їси ці лини» (*тінь, біль, міць*).

Запам'ятаймо правила

М'який знак пишемо	М'який знак не пишемо
- у кінці слова або складу після літер на позначення м'якості: <i>палець, будьмо</i> - у суфіксах -ськ-, -зьк-, -цьк-: <i>учнівський, празький, козацький</i>	- після букв на позначення губних (б, п, в, м, ф), шиплячих (ж, ч, ш) і г', к, х, г: <i>ніч, любов, розкіш</i> - після р у кінці слова або складу: <i>Харків, чотирма</i>

у дієсловах на -ться: <i>робиться, пишеться</i>	у дієсловах на -шся: <i>пишаєшся</i>
після л перед наступним м'яким: <i>подільський, їдальня</i>	після н перед наступним м'яким: <i>український, волинський</i>

Візьмімо до уваги:

При поєднанні **н** із **ж, ч, ш, щ** м'який знак не пишемо: *пончик, менший, тонший*.

Винятки: няньчити, бриньчати, женьшень, Маньчжурія.

Зауважмо:

Якщо в початковій формі (**називному відмінку**) є м'який знак, то в інших формах він зберігається: *вишенька – вишеньці, тітонька – тітоньці, донька – доньці*.

Написання йо, ьо

ЙО	ЬО
на початку слова або складу: <i>бульйон, майонез, йога</i>	у середині або в кінці складу для позначення м'якості: <i>льон, сьогодні</i>

НАПИСАННЯ АПОСТРОФА

Апостроф – це знак, який вживаємо на письмі для позначення роздільної вимови. Наприклад, у слові *бур'ян* ставимо апостроф, оскільки маємо роздільну вимову, а в слові *буря* – ні, оскільки маємо тільки м'якість приголосного.

Тож апостроф ставимо:

✓ Після літер **б, п, в, м, ф, р** (словесний ключ «**Мавпа Буфер**») перед **я, ю, є, ї**: *м'ясо, в'ялити, б'ю*.

Звернімо увагу, що в корені перед **б, п, в, м, ф, р** не має бути інших приголосних. Порівняймо: *трав'яний, м'ятний*, але *свято, цвях, морквяний*.

✓ У **префіксах** і частинах **складного слова** після приголосного перед **я, ю, є, ї**: *роз'єднати, від'їхати, під'їзд, дит'ясла, трьох'ярусний*.

✓ У слові **Лук'ян** і похідних від нього: *Лук'янівка, Лук'яненко*.

ПОДОВЖЕННЯ ТА ПОДВОЄННЯ ПРИГОЛОСНИХ

Подвоєння – це збіг приголосних на межі значущих частин слова:

- ✓ префікса та кореня – *віддати*;
- ✓ двох префіксів – *возз'єднання*;
- ✓ кореня й суфікса – *осінній*;
- ✓ двох суфіксів – *письменник*;
- ✓ кореня й постфікса **-ся** – *розрісся*;
- ✓ двох основ: *спорттовари*.

Подовжуємо лише літери **д, т, з, с, л, н, ч, ж, ш**, коли вони опиняються в позиції між голосними і є м'якими або напівпом'якшеними: *зілля, волосся*.

Подовження відбувається:

- ✓ в іменниках чоловічого, жіночого й середнього родів на **–я** – *Ілля, гілля, колосся*;
- ✓ в іменниках жіночого роду в формі **орудного відмінка** – *сіллю, ніччю, піччю* (але лише між голосними, тому *честю, гідністю*; також не подовжуємо, якщо з'являється апостроф – *любов'ю, кров'ю*);
- ✓ у дієслові **лє** й похідних від нього – *ллю, ллєш* тощо;
- ✓ у прислівниках на **-ання**, які об'єднано в словесний ключ «*Я встану зрання спросоння піду навмання попідтинню попідвіконню*»;
- ✓ у словах-винятках – *овва, бовван, бовваніти, ссавець*.

! Звернімо увагу, що подовження не буває в словах:

- шалений, скажений, навіжений, студений, даний, жаданий, довгожданий;
- у прикметниках на позначення матеріалу: олов'яний, дерев'яний, піщаний, кам'яний;
- у дієприкметниках і похідних прикметниках на зразок: варений, печений, сушений.

ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ І СУФІКСІВ

Правопис префіксів

Префікси роз-, без-, на відміну від російської, завжди пишемо з літерою з: *розпитати, безшумний*.

Розрізняймо написання **префіксів з-, с-**.

Префікс с- ставимо перед літерами **к, п, т, ф, х** (словесний ключ «**Кафе Птах**»): *сказати, спитати, схопити*.

В інших випадках обираємо **префікс з-**: *здійняти, зробити*.

Також часто в написанні сплутують **префікси пре-, при-, прі-**.

Запам'ятаймо:

ПРЕ	ПРИ	ПРІ
є синонімом слова дуже: прерозумний – дуже розумний, превеселий – дуже веселий, прегарний – дуже гарний	вказує на: ✓ наближення, приєднання, з'єднання: приїхати, прибути, пришити; ✓ розташування біля чогось: приморський, прибережний; ✓ неповноту ознаки й дії, її результат: присісти, причинити, припинити	лише в трьох словах: прізвище, прізвисько, прірва

Правопис суфіксів

Запам'ятаймо, як визначити, яку літеру писати в суфіксах

Е	И	І
-ечок- (-єчок-), -ечк- у зменшувально-пестливих назвах: <i>мішечок, краєчок</i> , окрім утворених від слів із суфіксами -ик-, -иц: <i>вулиця, палиця</i> ; -ен- (-єн-) у назвах малят: <i>кошеня, слоненя</i> ; -єн- у дієприкметниках: <i>спечений, зроблений</i>	-ищ- у назвах з відтінком згрубілості: <i>вовчище, дідище</i> ; -ин в іменниках жіночого роду: <i>Вінниччина, Харківщина</i> ; -ин- у присвійних прикметниках: <i>матусин, бабусин</i> ; -ив- в іменниках, які позначають матеріал чи результат праці: <i>печиво, вариво</i> ; -ик- в іменниках чоловічого роду: <i>дощик, кошик</i>	-інь- в іменниках жіночого роду: <i>темінь, широчінь</i>

НАПИСАННЯ ВЛАСНИХ НАЗВ

В українській мові з великої літери пишемо **власні назви**, а їхні родові найменування з малої: *Україна, річка Дніпро, озеро Сиваш, гори Карпати*.

Якщо **власна назва** складається з декількох слів, то з великої букви пишемо перше слово: *Музей історії Києва, Новий рік, Національна академія наук України*.

Проте з великої літери пишемо всі слова в назвах:

- ☑ найважливіших **державних свят** – *День Незалежності України, День Конституції України, День Соборності України*;
- ☑ найвищих **державних установ** – *Верховна Рада України, Європейський Союз*;
- ☑ державних **символів** – *Державний Гімн України*;
- ☑ **астрономічних** об'єктів – *галактика Чумацький Шлях, сузір'я Великий Віз*;
- ☑ персонажів і дійових **осіб**: *Червона Шапочка, Отруйний Плющ*;
- ☑ певних **географічних** об'єктів: *місто Жовті Води, вулиця Ярославів Вал*;
- ☑ **релігійних** книг і понять: *Біблія, Діва Марія, Євангеліє*.

Назви осіб за національністю, посадою, сферою діяльності пишемо з **малої літери**: *киянин, вчителька, американці*.

Проте **найвищі державні посади** пишемо з великої літери: Президент України, Прем'єр-міністр України, Голова Верховної Ради.

Назви творів, медіа, закладів, компаній, брендів, станцій метро пишемо з великої літери й беремо в лапки: книга *«Гаррі Поттер і філософський камінь»*, картина *«Українська ніч»*, компанія *«Мета»*, магазин *«Сільпо»*, станція *«Хрещатик»*.

Проте назви **вокзалів, залізничних станцій, портів, пристаней** пишемо з великої літери без лапок: Південний вокзал, станція Фастів.

Звернімо увагу

Назви сайтів, соцмереж, пошукових мереж, ужиті з родовим словом, пишемо з великої літери й в лапках: *мережа «Інстаграм», браузер «Гугл»*. Без родового слова ці назви пишемо з малої літери – *інстаграм, телеграм*.

Назви марок машин і приладів разом із родовим словом пишемо з великої літери й беремо в лапки: *автомобіль «Тесла», літак «Антей»*. Але назви самих виробів пишемо з малої літери в лапках: *«тесла», «вольво»*.

ПРАВОПИС СКЛАДНИХ СЛІВ

Складними називають слова, утворені з двох чи більше коренів: лісостеп, яскраво-червоний, спортзал. **Складні слова** пишемо разом або з дефісом.

Разом пишемо

Правило	Приклад
✓ слова, утворені за допомогою сполучних голосних о, е, є	овочесховище, краєзнавчий
✓ складноскорочені слова	спортивний майданчик – спортмайданчик
✓ слова, утворені від словосполучення	кримські татари – кримськотатарський, Південна Україна – південноукраїнський
✓ слова з часто вживаним іншомовним компонентом аудіо-, авіа-, гео-, гідро-, кіно-, арт-, екс- тощо	кіногерой, авіаквиток, артпростір
✓ слова з першим іншомовним компонентом, який вказує на кількісний вияв чогось максі-, міні-, міді-, архі-, супер-, топ-, преміум-	мініспідниця, топавтор, преміумклас, супергерой
✓ слова, першою частиною яких є кількісний числівник , записаний словом	п'ятиповерховий, сорокаріччя (але 5-поверховий, 40-річчя)
✓ слова з компонентом напів, полу	напіваавтоматичний, полумисок

З дефісом

Правило	Приклад
✓ складні слова, утворені без сполучного голосного , між якими умовно можемо поставити сполучник і, а також відтінки кольорів, смаків, сторони світу	<i>фізико-технічний</i> (і фізичний, і технічний), <i>чорно-білий, кисло-солодкий</i> . Винятки: <i>жовтогарячий, червоногарячий, золотогарячий, хитромудрий, глухонімий</i>
✓ слова, утворені повторенням синонімічних або антонімічних основ	тихо-тихо, білий-білий зроду-віку, більш-менш Винятки: окремо пишемо поєднання однакових іменників або числівників, один з яких стоїть у формі називного, а другий – формі орудного відмінка: <i>кінець кінцем, одним одна, честь честю</i>

Запам'ятаймо

Слова з частиною пів пишемо **разом**, якщо іменник формує з нею єдине поняття, стоїть в називному відмінку й не має значення половини: *півострів, півмісяць, півкуля*.

Пів окремо пишемо, якщо іменник стоїть у формі родового відмінка: *пів (чого?) години, пів (чого?) яблука, пів (чого?) Києва*.

НАПИСАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Помилки в написанні слів іншомовного походження трапляються часто, тож зустрічаємо варіанти: хоббі, чіпси, капучіно (мало би бути – хобі, чипси, капучино). Розгляньмо правила, які регулюють написання іншомовних слів.

Правило, яке порушують найчастіше, називається **«правилом 9»**. Воно включає 9 літер – **д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р** (словесний ключ **«Де ти з'їси цю чашу жиру»**), після яких маємо вживати літеру **и**: *чипси, чизбургер, капучино*.

Не працюватиме це правило в поєднаннях звуків **іа, іу, іо**, тому *радіус, акваріум, ажіотаж*.

Особливість передачі іншомовних слів полягає в тому, що в них роздільну вимову може передавати і знак м'якшення, й апостроф.

Якщо слово починається префіксом **пан-, ін-, кон-, ад, ар-**, ставимо апостроф: *ін'єкція, пан'європейський, кон'юнктивіт*.

Якщо ж слово не починається префіксом і в ньому є приголосні зі словесного ключа **«Де ти з'їси ці лини»**, ставимо знак м'якшення: *ательє, Нью-Йорк, вольєр*.

В інших випадках при роздільній вимові ставимо апостроф: *інтер'єр, кар'єра, прем'єр*.

Подвоєння в словах іншомовного походження відбувається при збігові значущих частин слова: *інновація, імміграція, сюрреалізм*.

Запам'ятаймо винятки з правила: *аннали (літопис), білль (законопроект), бонна (вихователька), брутто (вага товару з тарою), булла (грамота понтифіка), ванна, віллі, дурра (рослина), канна (квітка), манна (лишайник; їжа з неба), мірра (ароматична смола), мотто (влучний вислів), мулла (священик у мусульман), нетто (вага товару без тари), панна, пенні (монета), примадонна, тонна*.

В інших випадках у **загальних назвах іншомовного походження** приголосні не подвоюються: *піца, сума, хобі, бароко*.

У **власних назвах іншомовного походження** подвоєння зберігаємо: *Голландія, марокканський, Брюссель, Таллінн*.

НАПИСАННЯ ЧАСТКИ НЕ

Частку НЕ будемо писати разом, якщо

- ☑ слово без не **не вживається**: *негода, нероба, нехтуючи, ненавидіти*;
- ☑ не входить до складу префікса **недо-**: *недочувати, недооцінка, негододити*;
- ☑ іменну частину мови можна замінити **синонімом**: *недруг – ворог, небагато – мало*.

Частку НЕ писатимемо окремо, якщо

- ☑ в реченні є протиставлення: *не добрий, а злий; не часто, а рідко;*
- ☑ не є частиною присудка: *Це озеро не глибоке;*
- ☑ дієприкметник має пояснювальні слова: *Ще ніким не зірвані вишні.*

Звернімо увагу

- **Не з дієсловами** найчастіше пишеться окремо.
З числівниками, займенниками, прийменниками не завжди пишеться окремо: не перший, не ти, не до справи.

Тести до розділу

<https://forms.gle/jca6uSiPy8NUuY1d8>

4. ЛЕКСИКА Й ФРАЗЕОЛОГІЯ

У цьому розділі ви

опануєте основні відомості про слово, характеристики лексики й фразеології української мови

Основні поняття :

антоніми, лексика, лексикологія, лексичне значення, омоніми, пароніми, синоніми, тлумачний словник, фразеологізми

ГРУПИ СЛІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

Слово – це основна значуща одиниця мови, яка має єдність форми й змісту, закріплена в свідомості мовців і відтворювана в кожній ситуації мовлення. Наприклад, за звуковою оболонкою слова сонце закріплене лексичне значення – небесне світило.

Сукупність усіх слів мови називають **лексикою**. Наука, яка вивчає словниковий склад мови, – це **лексикологія**. Дізнатися значення слова можна в **тлумачному словникові**.

За кількістю значень усі слова мови поділяються на **однозначні й багатозначні**.

Багатозначність слів розвинулася з метою економії мовних засобів, щоби не утворювати нове слово для кожного нового поняття чи явища. До прикладу: слово голова, окрім початкового значення – частина тіла, набуло переносного значення керівник. Звісно, багатозначні слова в мові переважають.

До однозначних слів відносимо:

- ☑ назви людей за спеціальністю, спорідненістю, територіальними ознаками (*інженер, невістка, киянин*);
- ☑ назви тварин, рослин, комах (*пес, сонях, гедзь*);
- ☑ назви місяців і днів (*жовтень, п'ятниця*);
- ☑ числа (*сто три, двоє*);
- ☑ терміни (*суфікс, радіус, мітоз*).

За характером значень розрізняємо слова, вжиті в **прямому й в переносному значенні**.

Переносне значення слова розвивається на основі подібності. Наприклад, *золотий перстень* – пряме значення, а *золоті руки* – переносне, що вказує на високий рівень майстерності. Подібність у цих прикладах виникає через зіставлення золота як матеріалу й як знаку найвищої якості чогось.

За співвідношенням змісту і форми виокремлюємо такі групи слів: синоніми, антоніми, омоніми, пароніми.

Синоніми – це слова різні за звучанням, проте близькі за значенням. Усі синоніми слова утворюють **синонімічні ряди**. Наприклад: *вихований, ввічливий, чемний, гречний*.

Українську мову вирізняють розлогі синонімічні ряди, що забезпечує багатство нашої мови.

Синоніми можуть бути **повними**, які виражають тотожні значення: лінгвістика – мовознавство, й **частковими**, які виражають нюанси значень: *говорити, мовити, белькотіти, ректи*. У мовленні переважають часткові синоніми.

Добираючи синоніми, зважаймо, й на багатозначність слова: тихий голос – слабкий, нечутний, приглушений; тиха дитина – слухняна, лагідна, мовчазна; тиха хода – повільна, неквапна, безшумна.

Антоніми – це слова різні за звучанням й протилежні за значенням. Антоніми утворюють **антонімічні пари**, які є контрастними поняттями: *добро – зло, низ – верх, південь – північ, чорне – біле*.

! Звернімо увагу: слова штибу *теплий – нетеплий* – це не антоніми, оскільки друге слово лише заперечує ознаку, не створюючи протиставлення. Проте можемо створити антоніми *друг – недруг, воля – неволя*, у яких *не-* виступає префіксом, який творить протилежне значення.

Омоніми – це слова однакові за звучанням, але різні за значенням, наприклад: *коса* – 1) дівоча зачіска; 2) смуга піску в морі; 3) знаряддя для косовиці.

Омоніми можуть виникати через збіг звучання слів у мові: *три* (число) – *три* (дієслово наказового способу); *гриби* – *греби*; *сонце в небі* – *сон це*.

Не плутаймо омонімію з багатозначністю. При багатозначності для всіх слів є спільне лексичне значення: *крило птаха* – *крило літака*.

В омонімії збіг звучання випадковий і значення слів взагалі не пов'язані: *атлас* (географічний) – *атлас* (тканина), *бал* (оцінка) – *бал* (танцювальний вечір).

Пароніми – це слова з подібним звучанням, але різним значенням. Найчастіше в написанні паронімів відрізняються кілька літер: *компанія* і *кампанія*, *музичний* і *музикальний*, *книжний* і *книжковий*.

Пароніми є джерелом художності й каламбурів: *ніколи та й на Миколи*. Проте в повсякденному мовленні їхнє сплутування призводить до помилок.

До прикладу, **музичний** – властивий музиці як мистецтву, **музикальний** – той, що має здібності до музики. Тому школа музична, а слух музикальний.

ГРУПИ СЛІВ ЗА ПОХОДЖЕННЯМ

За походженням виокремлюють **власне українські й запозичені** слова.

Власне українські (питомі) слова становлять 90 % від усієї лексики, решта слів є запозиченими.

Серед **питомої лексики** є слова, які залишилися нам у спадок від давніших етапів розвитку: *мати, дім, серце, бути, чоловік, душа, правда*. Ці слова можемо простежити в інших споріднених мовах.

Окрім того, серед **питомих слів** більшість – це слова, створені суто нашою мовою, яких немає в інших: назви місяців (*червень*); частин тіла (*вухо*); психічних станів і якостей (*кохати, мрійлива*); предметів побуту, одягу, їжі (*спідниця, борщ, узвар*).

Запозичені слова можна впізнати за такими ознаками:

- ✓ звук [ф] – *фільм, фото*;
- ✓ літера **а** на початку – *атрибут, авто*;
- ✓ буквосполучення **шл, шт, дж, пс, кс, инг** – *шлейф, штат, джем, психолог, маркетинг*.

Загалом **запозичення** є позитивним явищем, яке сприяє розвитку мови. Проте, якщо запозичене слово має український відповідник, варто обрати саме його: лайк – уподобайка, контент – зміст, вайб – настрій тощо.

ГРУПИ СЛІВ ЗА ВЖИВАННЯМ

За активністю вживання поділяємо слова на **активну й пасивну лексику**.

До активної лексики відносимо слова, які розуміють і постійно вживають більшість мовців: *ранок, хліб, там, червоний, читати* тощо.

До пасивної лексики відносимо слова, які рідко вживають через те, що вони застаріли або ще не увійшли до активного вжитку. **Маємо такі групи пасивної лексики:**

Архаїзми	Історизми	Неологізми
застарілі слова, які в мовленні замінили синонімами: <i>уста – губи, ланіти – щоки, чоло – лоб</i>	застарілі слова, які позначають явища певного історичного періоду: <i>панщина, писар, чумак</i>	слова, які нещодавно з'явилися в мові: <i>акаунт, пранк, стартап</i>

Звернімо увагу, що існують **авторські неологізми**.

Наведімо деякі слова, уведені у вжиток письменниками:

- ☑ Тарас Шевченко – вогняний, мордуватися, високочолій;
- ☑ Іван Франко – чинник, поступовий, проблиск;
- ☑ Олена Пчілка – мистецтво, переможець.

За сферою вживання слова можуть бути загальноновживаними (активна лексика) й мати обмежене вживання.

До незагальноновживаних слів можемо віднести: діалектизми, терміни, професійні слова, жаргонізми, сленг тощо.

Діалектизми – це слова, сформовані й вживані на певній території: *легінь – хлопець, тремпель – вішак, ровер – велосипед, д'хати – до хати*.

Терміни – спеціальні слова, які вживають для найменування конкретного поняття з певної галузі знань: *лексика* (мовознавство), *трикутник* (геометрія), *валентність* (хімія).

Професіоналізми – слова, що властиві мовленню людей певної групи (професії): *таск, мітинг, баг* (з мовлення айтивців).

Жаргонізми – слова, які вживають групи людей зі спільними інтересами чи звичками, наприклад, *шпора, кардіо, чайник* (у сенсі початківець).

Сленг – запозичення з англійської, властиві переважно мовленню молоді (*спам, кринж, чиназес* тощо).

Незагальноновживані слова стилістично забарвлені й можуть вживатися лише в певному стилі. Наприклад, сленг доречний у розмовному стилі, а терміни – в науковому.

ЛЕКСИЧНА ПОМИЛКА

Помилку в доборі й вживанні слів називаємо **лексичною**. **Лексичні помилки** бувають кількох видів:

Помилка	Приклад
Повтор спільнокореневих слів (тавтологія)	Добродій – це той, хто робить добрі (мало би бути гарні) справи
Неправильне використання паронімів	Ми їхали в громадянському транспорті (мало би бути громадському)

Стилістично недоречні слова	Я прошу твоєї допомоги (прошу – просторічне, мало би бути прошу)
Повторення значення в двох словах (плеоназм)	Серпень місяць (бо ж серпень є місяцем), долоні рук (хіба бувають долоні ніг?)
Уживання слів у невластивому значенні	Я рахую замість Я вважаю.
Суржик (перемішування російських і українських форм)	На слідуючій останівці замість На наступній зупинці.

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ

Фразеологізми – це стійкі сполуки слів, значення яких безпосередньо не пов'язане зі словами, які їх утворюють.

Найчастіше фразеологізми вживаємо в переносному значенні. Наприклад, фразеологізм *пекти раки* означає *червоніти*.

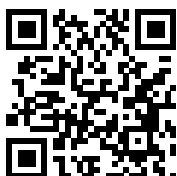
Є декілька джерел появи фразеологізмів:

- народна творчість: *буває, що й корова літає*;
- професіоналізми: *грати першу скрипку*;
- міфологія: *Сізіфова праця – марна праця*;
- переклади з інших мов: *бути не в своїй тарілці* (з французької).

Існують **фразеологічні синоніми й антоніми**.

Наприклад, розгляньмо **фразеологічні синоніми** до слова досвідчений: *битий жак, бувати в бувальцях, стріляний горобець, собаку з'їв, третій калач*.

І **фразеологічні антоніми** зі значенням недосвідчений: *жовтодзьобе горобеня, жовтороте пташеня, мак у голові росте, молоко на губах не обсохло, не бачив смаленого вовка*.

Тести до розділу

<https://forms.gle/8DJt9xsS6GFHk12f6>

5. МОРФОЛОГІЯ

У цьому розділі ви дізнаєтесь, що таке самостійні й службові частини мови, а також їхні характеристики

Основні поняття: частини мови, граматичне значення, граматичні ознаки

КЛАСИФІКАЦІЯ ЧАСТИН МОВИ

Частини мови – це умовне поняття, яке об'єднує ряди слів зі спільним лексичним і граматичним значенням, а також – роллю в реченні. Наприклад: слова *квітка, сонце, земля* вказують на неістот, відповідають на питання що?, мають рід, число і відмінок, у реченні є підметами. За сукупністю ознак ці слова визначаємо як частину мови іменник.

Морфологія – це розділ науки про мову, який досліджує слово як частину мову.

Усі частини мови поділяють на **самостійні й службові**.

Самостійні частини мови мають питання, лексичне й граматичне значення, виконують роль у реченні, є повнозначними словами.

Службові частини мови – неповнозначні, не мають лексичного й граматичного значення, до них не можна поставити питання, слугують для зв'язку слів і речень.

В українській мові всього **10** частин мови, з них **6** самостійних, **3** службові й вигук як особлива частина мови, яку не відносимо ні до самостійних, ні до службових.

Детальніше розгляньмо класифікацію частин мови:

	Назва	Питання	Приклад
Самостійні	іменник	хто? що?	дівчина, зошит
	прикметник	який? яка? яке? які?	гарна, зелений
	числівник	скільки? котрий?	два, десятий
	займенник	хто? що? чий? який?	він, цей
	дієслово	що робити? що зробити?	писати, читати
	прислівник	як? де? коли? куди?	довго, тут
Службові	прийменник	слугує для зв'язку слів	у, на
	сполучник	поєднує слова й частини речення	а, щоб
	частка	творює форми слів і відтінки значень	ж, би
	вигук	виявляє почуття й емоції	ого, ех

ІМЕННИК ЯК САМОСТІЙНА ЧАСТИНА МОВИ

Іменник – це самостійна частина мови, яка відповідає на питання хто? що?, вказує на істоту або неістоту. Іменники змінюються за числами й відмінками, ці слова мають визначений рід. У реченні іменник найчастіше виступає підметом або додатком.

У межах цієї частини мови виокремлюють окремі розряди: загальні й власні, конкретні й абстрактні, збірні й речовинні, назви істот і неістот.

До істот цілком логічно відносимо назви людей і тварин: *хлопчик, кішка, сокіл*.

Проте **на рівні мови істотами** теж вважають:

- ✓ міфологічних створінь – *домовик, мавка*;
- ✓ шахових фігур і карт – *тура, дама*;
- ✓ померлих людей – *покійник, небіжчик*.

До неістот відносимо предмети й речі, рослинний світ, назви мікроорганізмів, абстрактні поняття: *стіл, папороть, бактерія, щастя*.

Також **неістотами** на рівні мови визначаємо сукупності істот: *народ, табун, зграя*.

Загальні іменники – це узагальнене найменування однотипних предметів або істот: *актор, пес, тістечко*.

Власні назви – це називання певного предмета з ряду однорідних: *актор Тімоті Шаламе, пес Коржик, тістечко «Мурашник»*.

До власних назв відносимо:

- ✓ **імена**, по батькові й прізвища людей – *Василь Андрійович Симоненко*;
- ✓ назви **міфологічних** істот, казкових персонажів, божеств – *Зевс, Попелюшка*;
- ✓ **псевдоніми** й **прізвиська** – *Леся Українка, Олена Пчілка, Вовчик*;
- ✓ **клички** тварин – *Сірко, Шептало, Зірка*;
- ✓ **географічні** й **астрономічні** назви – *Венера, Чумацький Шлях, Черкаси*;
- ✓ назви **творів** мистецтва – *роман «Місто», фільм «Дюна», картина «Зоряна ніч»*;
- ✓ назви **установ, підприємств, компаній** – *«Рошен», «Київстар», «Епл»*.

Якщо іменник позначає те, що можемо поррахувати й сприйняти органами чуттів, то він **конкретний**: *дівчина, авто, крісло*.

Якщо ж іменник позначає нематеріальне явище й не підлягає обрахунку, то він **абстрактний**: *патріотизм, перемога, іменини*.

Збірні іменники позначають сукупність як ціле, мають характерні суфікси -ств-, -н-, -л-, -с-, -з-, -от-, -инн-, -няк-: *учнівство, волосся, комашня, гарбузиння*.

Речовинні іменники позначають однорідні речовини й маси (метали, рідини, матеріали тощо): *золото, вода, лохина, пісок, мед*. Ці іменники мають лише форму однини.

Рід іменників

В українській мові маємо звичні форми роду: **чоловічий, жіночий і середній**.

Визначення роду іменників, як правило, складнощів не становить: ми можемо дібрати займенник *він, вона, воно*, а також орієнтуватися на закінчення.

Окремо визначаємо слова **спільного роду**, які можуть мати форму чоловічого або жіночого роду залежно від змісту речення. Такі слова переважно мають закінчення -а: *нероба, бідолаха, собака, листоноша, посіпака*.

Рід деяких слів варто завчити:

Чоловічий рід	Жіночий рід
біль, дріб, кір, насип, нежить, накуп, перекис, рояль, сироко (вітер), степінь, ступінь, тюль, шампунь	бязь (тканина), ваніль, вісь, гуаш, емаль, жовч, мігрень, путь, розкіш

Пам'ятаймо про те, що від назв професій і фаху маємо, за потреби, утворювати форму жіночого роду, так звані **фемінітиви**.

Для утворення **фемінітивів** уживаємо суфікси -к-, -ин-, -иц-, -ес-. Наприклад, директор – директорка, педагог – педагогиня, воїн – воїнка, поет – поетеса.

Труднощі може становити визначення роду в незмінюваних словах.

Маємо такі закономірності:

- ☑ назви осіб вирізняємо за **статтю** – *фрау* (жіночий рід), *месье* (чоловічий);
- ☑ назви **тварин** відносимо до чоловічого роду – *поні, какаду, шимпанзе*;

ВИНЯТКИ: цеце (муха) – ж.р.; путасу, івасі (риба) – ж.р.

- ☑ назви **неістот** переважно середнього роду – *таксі, бюро*;

ВИНЯТКИ: салями (ковбаса) – ж.р.; сулугуні (сир) – ч.р.; барбекю (шашлик) – ч.р; кольрабі, броколі (капуста) – ж.р.; авеню (вулиця) – ж.р; торнадо, сироко (вітер) – ч.р.

- ☑ у **географічних поняттях** зважаємо на рід загальної назви – *Кіліманджаро* (ж. р., бо гора); *Гобі* (ж. р., бо це пустеля);
- ☑ в **аббревіатурах** визначаємо рід за головним словом: *ООН* (Організація Об'єднаних Націй) – ж. р., оскільки основне слово – організація.

Число іменників

Іменнику властиві форми **однини й множини**: *вулиця – вулиці, ноутбук – ноутбуки*. Проте є іменники, яким властива лише однина або лише множина.

Лише однина	Лише множина
• речовини: <i>борошно, мед</i>; • збірні іменники: <i>зілля, рідня</i>; • абстрактні: <i>кохання, тиша</i>	• парні або симетричні предмети: <i>ножиці, ворота, штани</i>; • сукупності: <i>солодоші, гроші</i>; • назви речовин: <i>дріжджі, ліки</i>; • календарні поняття: <i>канікули, іменини</i>

Відмінки іменників

Відмінки іменників забезпечують процес словозміни й допомагають поєднувати слова у висловлення. В українській мові **7** відмінків.

Унікальним є кличний відмінок (форма звертання), який відсутній у багатьох інших слов'янських мовах.

Назва	Питання	Приклад
Називний відмінок	хто? що?	зозуля
Родовий відмінок	кого? чого?	зозулі
Давальний відмінок	кому? чому?	зозулі
Знахідний відмінок	кого? що?	зозулю
Орудний відмінок	ким? чим?	зозулею
Місцевий відмінок	на кому? на чому?	на зозулі
Кличний відмінок	звертання	зозуле

Називний відмінок називають **прямим**, усі інші – **непрямими відмінками**, бо вони вказують на залежність іменника від інших слів.

Поділ іменників на відміни та групи

За типом закінчення й родом усі іменники поділили на **чотири відміни**. Кожна з цих відмін має свій особливий тип відмінювання.

До жодної відміни не належать незмінювані іншомовні іменники та іменники, що мають форму лише множини.

Відміна	Характеристика	Приклади
Перша (I)	іменники чоловічого, жіночого й спільного роду на -а, -я	Микола, Катерина, староста
Друга (II)	іменники чоловічого й середнього роду з нульовим закінченням та із закінчення на -о, -е	батько, село, степ
Третя (III)	іменники жіночого роду з нульовим закінченням та іменник мати	любов, кров, ніч
Четверта (IV)	іменники середнього роду на -а, -я, у яких при відмінюванні з'являється суфікс -ат, -ят, -ен	лоша, теля, ім'я

Іменники I та II відміни поділяють на групи залежно від кінцевого приголосного основи:

Група	Пояснення	Приклад
Тверда	основа закінчується твердим приголосним	річка, степ, літо
М'яка	основа закінчується м'яким приголосним, а також іменники середнього роду на -е та з основою на -р	вишня, поле, Ігор
Мішана	іменники з основою на ж, ч, ш, щ	круча, плащ

Особливості відмінювання I відміни

В орудному й кличному відмінку закінчення обираємо відносно групи іменника:

Група	Закінчення	Орудний відмінок	Кличний відмінок
Тверда	закінчення з -о	липою, Мариною	липо, Марино
М'яка	закінчення з -е або -є	вишнею, мрією	вишне, мріє
Мішана	закінчення з -е	вежею, грушею	веже, груше

У **родовому відмінку** більшість іменників мають нульове закінчення: *круч, будівель, меж*. У деяких словах – закінчення -ів або -ей: *мишей, сімей, легенів (легень), губів (губ)*.

У **давальному й місцевому відмінку** відбувається чергування г, к, х / з, ц, с перед і: *крига – кризі, на кризі; рука – руці, в руці; вухо – вусі, у вусі*.

В **орудному відмінку** множини поодинокі іменники мають паралельні закінчення -ами, -ями та -ми: *сльозами й слізьми, грошима й грішми*.

У **місцевому відмінку** множини іменники мають закінчення -ах, -ях: *по дорогах, по вулицях*.

У **кличному відмінку** добираємо закінчення за такими закономірностями:

Група	Закінчення	Приклади
тверда	-о	Миколо, Людмило
м'яка та мішана	-е/-є,	Софіє, Ілле, мише
пестливі форми	-ю	Юлю, Колю Винятки: Насте, Катре, Христе

Особливості відмінювання II відміни

У **давальному відмінку** більшість іменників мають паралельні закінчення -ові, -еві та -у, -ю: *другові, другу; Петру, Петрові; учителю, учителеві*. Якщо обидва слова II відміни, то щоби уникнути повтору, спочатку добираємо закінчення -ові, -еві, а потім -у, -ю: *Тарасові Шевченку, Василеві Симоненку*.

В **орудному відмінку** іменники твердої групи мають закінчення -ом, а м'якої та мішаної -ем, -єм: *снігом, сонцем, плечем*.

Деякі іменники в **орудному відмінку** множини мають паралельні форми: *конями й кіньми, крилами й крильми*. Іменники *очі, плечі* мають форми *очима, плечима*.

Звернімо увагу на іменники Ігор і Лазар, які перенесено до м'якої групи, тому Ігорем, Ігорю, Лазарем, Лазарю.

У **родовому відмінку** обираємо закінчення за правилами:

Закінчення -а, -я	Закінчення -у, -ю
чітко окреслені поняття: - люди й тварини: <i>студента, кота</i>; - предмети й машини: <i>стола, літака</i>; - дерева: <i>дуба, граба</i>; - одиниці грошові й вимірювання, терміни: <i>долара, кілометра, косинуса</i>; - календарні поняття: <i>вівторка, серпня</i>; - частини тіла, органи: <i>шлунка, носа</i> (але <i>мозку</i>); - більшість населених пунктів: <i>Києва, Луцька</i>	абстрактні поняття: - почуття й емоції: <i>страху, жалю</i>; - речовини: <i>піску, меду</i>; - кущі й трави: <i>бузку, кропу</i>; - будівлі й споруди: <i>університету, мосту</i>; - природні явища: <i>снігу, дощу</i>; - ігри й танці: <i>тенісу, футболу</i> (але <i>гопака</i>); - сайти й соцмережі: <i>фейсбуку, телеграму</i>; - літературні поняття: <i>роману, сюжету</i>; - інші географічні поняття (гори, озера, річки, країни тощо): <i>Китаю, Криму, Донбасу</i>

Закінчення іменників II відміни в кличному відмінку

Група		Приклади
тверда й мішана група	-е	директоре, стороже, Петре
м'яка	-ю	Сергію, Ігорю, лікарю
іменники на г, к, х мішана група іменники з суфіксами -к-, -ок-	-у	Джеку, Генріху читачу, слухачу майданчику, ліску

Особливості відмінювання III і IV відміни

III відміна			IV відміна	
однина		множина	однина	множина
Н.	ніч	ночі	ягня	ягнята
Р.	ночі	ночей	ягняти	ягнят
Д.	ночі	ночам	ягняті	ягням
Зн.	ніч	ночі	ягня	ягнят, ягнята
Ор.	ніччю	ночами	ягням	ягнями
М. Кл.	(на) ночі ноче	(на) нощах ночі	(на) ягняті ягня	ягнях ягнята

Деякі іменники III відміни в родовому відмінку мають **паралельні закінчення і, и**: *радо-сті й радости, любові й любви, радости й радости*.

Творення й відмінювання імен по батькові, прізвищ

Чоловічі імена по батькові	Жіночі імена по батькові
До основи імені додаємо суфікс -ович : Сергій – Сергійович, Тарас – Тарасович, Ігор – Ігорьович	До основи імені додаємо суфікс -івн-, -ївн- : Петро – Петрівна, Олександр – Олександрівна, Сергій – Сергіївна
Винятки : Лука – Лукич, Ілля – Ілліч, Яків – Якович, Кузьма – Кузьмич і Кузьмович, Сави – Савич і Савович, Хома – Хомич і Хомович	Винятки : Григорій – Григорівна, Микола – Миколаївна й Миколівна

Звернімо увагу, що чоловічі прізвища, які закінчуються на **-о**, відмінюються, а жіночі прізвища на **-о** – ні.

Н.	Василь Андрійович Симоненко	Людмила Олександрівна Симоненко
Р.	Василя Андрійовича Симоненка	Людмилі Олександрівні Симоненко
Д.	Василю/Василеві Андрійовичу Симоненку/Симоненкові	Людмилі Олександрівні Симоненко
Зн.	Василя Андрійовича Симоненка	Людмилу Олександрівні Симоненко
Ор.	Василем Андрійовичем Симоненком	Людмилою Олександрівною Симоненко
М.	(на) Василю/Василеві Андрійовичу Симоненку/Симоненкові	(на) Людмилі Олександрівні Симоненко
Кл.	Василю Андрійовичу Симоненку	Людмилу Олександрівно Симоненко

ПРИКМЕТНИК ЯК САМОСТІЙНА ЧАСТИНА МОВИ

Прикметник – це самостійна частина мови, яка вказує на ознаку й відповідає на питання який? чий?

Прикметник пов'язаний з іменником, на ознаку якого вказує. Наприклад, *весняний* (який?) *день*, *матусин* (чий?) *погляд*.

Прикметник змінюється за відмінками й числами, має категорію роду. У реченні виступає означенням.

Прикметники поділяються на **повні** (*зелений, веселий*) й **короткі** (*зелен, весел*).

Повні форми можуть бути **стягненими** (це звичні нам прикметники: *ясна, ясне*) та **нестягненими** (*ясная, яснее*).

Короткі й повні нестягнені форми переважають у народній творчості, наприклад, рядок із пісні «*Зеленеє жито, зелене*».

Прикметники мають три групи за значенням:

Якісні	Відносні	Присвійні
відповідають на питання який? яка? яке? які?		чий? чия? чие? чії?
вказують на ознаку, яка може бути виражена більшою чи меншою мірою: <i>красивий – красивіший – найкрасивіший</i>	вказують на ознаку через відношення до матеріалу, часу, національності, території тощо: <i>золотий, український, завтрашній</i>	вказують на приналежність предмета комусь: <i>матусин, татів</i>

Звернімо увагу, що в переносному значенні прикметники належать до різних розрядів, наприклад, : *золотий годинник* – відносний прикметник, а *золотий характер* – якісний.

Ступені порівняння якісних прикметників

Ступені порівняння, тобто різну міру ознаки, мають лише якісні прикметники, проте не всі.

Не ступенюємо прикметники, які

- ✓ виражають абсолютну міру ознаки: *лисий, мертвий, кривий*;
- ✓ мають суфікси пестливості або префікси зі значенням дуже: *маленький, прегарний, архіскладний*;
- ✓ складні слова: *яскраво-зелений*.

Форми ступенів порівняння

Початкова форма	Вищий ступінь		Найвищий ступінь	
	проста форма	складена форма	проста форма	складена форма
веселий	приєднуємо суфікси -ш-, -іш-, <i>веселіший</i>	додаємо слова більш/менш до початкової форми <i>більш веселий</i>	приєднуємо префікс най до простої форми вищого ступеня: <i>найвеселіший</i>	додаємо слова найбільш/найменш до початкової форми: <i>найбільш веселий</i>

Форми деяких прикметників утворюються від інших основ: *поганий – гірший, великий – більший, хороший – кращий*.

При творенні простої форми вищого ступеня відбуваються **зміни приголосних**:

- ☑ суфікси -к-, -ок-, -ек- випадають: *тонкий – тонший*;
- ☑ кінцевий приголосний [с] із суфіксом [ш] змінюється на [шч]: *високий – вищий*;
- ☑ кінцеві приголосні [г], [ж], [з] із суфіксом -ш- змінюємо на [жч]: *дорогий – дорожчий*.

Звернімо увагу на поширені помилки при утворенні ступенів порівняння:

- ☑ не вживаємо слово *самий* у значенні *най* – не *самий розумний*, а *найрозумніший*;
- ☑ не додаємо слова *більш*, *менш*, *найменш*, *найбільш* до простої форми вищого ступеня – не *більш розумніший*, а *більш розумний*;
- ☑ порівняння до вищого ступеня творимо зі словами *ніж*, *від*, *за* – не *розумніший друга*, а *розумніший за друга*.

Відмінювання прикметників

Під час відмінювання зважаймо, до якої групи належить прикметник: твердої чи м'якої.

До **твердої групи** належать прикметники з основою на твердий приголосний: *зелений*, *добрий*, а до **м'якої** – з основою на м'який: *синій*, *мужній*.

При відмінюванні прикметників **м'якої групи** в деяких відмінках з'являтиметься м'який знак.

	Тверда група			М'яка група		
	ч. р.	ж. р.	с. р.	ч. р.	ж. р.	с. р.
Н.	зелений	зелена	зелене	синій	синя	синє
Р.	зеленого	зеленої	зеленого	синього	синьої	синього
Д.	зеленому	зеленій	зеленому	синьому	синій	синьому
Зн.	зеленого	зелену	зелене	синього	синю	синього
Ор.	зелений	зеленою	зеленого	синім	синьою	синім
М.	(на) зеленому	(на) зеленій	(на) зеленому	(на) синьому	(на) синій	(на) синьому

В **орудному відмінку** прикметники жіночого роду мають лише закінчення -ою: *найвищою*, *свіжою*, *пахучою*.

! Запам'ятаймо, що до твердої групи відносимо прикметники: природний, зворотний, безробітний, тотожний; а до м'якої: будній, всесвітній, дорожній, достатній, порожній.

Творення прикметників

Якщо **творимо відносний** прикметник від іменника твердої групи, обираємо суфікс -ов-: *кварц – кварцовий*, *гроза – грозовий*.

Якщо іменник м'якої або мішаної групи, то обираємо суфікс -ев-/ев-: *алюміній – алюмінієвий*, *груша – грушевий*.

Проте у тих словах, де наголос падає на закінчення, добираємо суфікс -ов: *дощ – дощовий*, *край – крайовий*.

При творенні присвійних прикметників урахуємо такі особливості:

Іменники	Суфікс	Приклад
I відміни	-ин-, -ін-, -їн-	Оля – Олин, Микола – Миколин, Марія – Маріїн
II відміни	-ів- (-їв-), -ов-, -ев- (-єв-), -івськ	брат – братів, Сергій – Сергіїв, Тарас – Тарасів
Назви істот	-ач- (-яч-), -ин-, -ін- (-їн-), -ов-, -ев-	собака – собачий, крокодил – крокодилячий, кит – китовий, змія – зміїний

ЧИСЛІВНИК ЯК САМОСТІЙНА ЧАСТИНА МОВИ

Числівник – це самостійна частина мови, яка вказує на кількість або порядок при лічбі й відповідає на питання скільки? котрий?

Усі числівники змінюємо за відмінками, деякі – за родами й числами. У реченні числівник може бути будь-яким членом речення, найчастіше в поєднанні з іменником.

Усі числівники поділяємо на **кількісні** й **порядкові**.

Кількісні числівники відповідають на питання скільки? й вказують на кількість: сто, двадцять п'ять. Кількісні числівники змінюємо переважно за родами.

Кількісні числівники поділяємо на:

- ✓ цілі числа – *вісім, шістсот*;
- ✓ дробові – *одна друга, три п'ятих*;
- ✓ збірні – *двоє, семеро*;
- ✓ неозначено-кількісні – *багато, кілька*.

Порядкові числівники означають порядок при лічбі й відповідають на питання котрий? – *другий, мільйонний*. Ці числівники змінюємо за родами, числами, відмінками.

За будовою числівники поділяємо на прості, складні й складені.

Прості	Складні	Складені
мають один корінь: <i>один, вісім, мільйон</i>	мають декілька коренів: <i>одинадцять, п'ятсот, шістдесят</i>	складаються з двох і більше окремих слів: <i>триста шістдесят п'ять</i>

Відмінювання числівників (одиниці)

Числівник **один** змінюємо за родами, числами й відмінками. У деяких відмінках з'являтимуться паралельні форми.

Відмінок	Однина			Множина
	ч. р.	ж. р.	с. р.	
Н. скільки?	один	одна	одне	одні
Р. скількох?	одного	одної, однієї	одного	одних
Д. скільком?	одному	одній	одному	одним
Зн. скільки?	один, одного	одну	одне, одного	одні, одних
Ор. скількома?	одним	одною, однією	одним	одними
М. (на) скількох?	(на) одному	(на) одній	(на) одному	(на) одних

Числівники два – чотири, обидва, кілька, багато та збірні двоє – п'ятеро відмінюємо так:

Н. скільки?	два/дві, двоє	чотири
Р. скількох?	двох	чотирьох
Д. скільком?	двом	чотирьом
Зн. скільки?	два/дві, двох, двоє	чотири, чотирьох
Ор. скількома?	двома	чотирма
М. (на) скількох?	(на) двох	(на) чотирьох

У числівниках п'ять – дев'ять з'являються паралельні форми:

Н. скільки?	п'ять	сім	дев'ять
Р. скількох?	п'яти, п'ятьох	семи, сімох	дев'яти, дев'ятьох
Д. скільком?	п'яти, п'ятьом	семи, сімом	дев'яти, дев'ятьом
Зн. скільки?	п'ять, п'ятьох	сім, сімох	дев'ять, дев'ятьох
Ор. скількома?	п'ятьма, п'ятьома	сьома, сімома	дев'ятьма, дев'ятьома
М. (на) скількох?	(на) п'яти, п'ятьох	(на) семи, сімох	(на) дев'яти, дев'ятьох

У числівниках 10–20, 30, 50–80 не змінюємо основу, додаючи лише закінчення, які мають паралельні форми:

Н. скільки?	п'ятдесят	сімдесят
Р. скількох?	п'ятдесяти, п'ятдесятьох	сімдесят, сімдесятьох
Д. скільком?	п'ятдесяти, п'ятдесятьом	сімдесяти, сімдесятьом
Зн. скільки?	п'ятдесят, п'ятдесятьох	сімдесят, сімдесятьох
Ор. скількома?	п'ятдесятьма, п'ятдесятьома	сімдесятьма, сімдесятьома
М. (на) скількох?	(на) п'ятдесяти, п'ятдесятьох	(на) сімдесяти, сімдесятьох

Числівники 40, 90, 100 в усіх відмінках, окрім називного й знахідного, мають закінчення -а:

Н. скільки?	сорок	дев'яносто	сто
Р. скількох?	сорока	дев'яноста	ста
Д. скільком?	сорока	дев'яноста	ста
Зн. скільки?	сорок	дев'яносто	сто
Ор. скількома?	сорока	дев'яноста	сто
М. (на) скількох?	(на) сорока	(на) дев'яноста	(на) ста

У числівниках 200–900 змінюємо обидві частини:

Н. скільки?	двісті	чотириста	сімсот
Р. скількох?	двохсот	чотирьохсот	семисот
Д. скільком?	двомстам	чотирьомстам	семистам
Зн. скільки?	двісті, двухсот	чотириста, чотирьохсот	сімсот, семисот

Ор. скількома?	двомастами	чотирмастами	сьомастами, сімомастами
М. (на) скількох?	(на) двохстах	(на) чотирьохсот	(на) семистах

Порядкові числівники відмінюємо як прикметники твердої групи:

Н. скільки?	другий	семисотий
Р. скількох?	другого	семисотого
Д. скільком?	другому	семисотому
Зн. скільки?	другий, другого	семисотий, семисотого
Ор. скількома?	другим	семисотим
М. (на) скількох?	(на) другому	(на) семисотому

Якщо **порядкові числівники вказують на рік**, то відмінюємо лише останнє слово.

Н. скільки?	дві тисячі двадцять четвертий
Р. скількох?	дві тисячі двадцять четвертого
Д. скільком?	дві тисячі двадцять четвертому
Зн. скільки?	дві тисячі двадцять четвертого
Ор. скількома?	дві тисячі двадцять четвертим
М (у) скількох?	(у) дві тисячі двадцять четвертому

У **дробових числівниках** першу частину змінюємо як кількісний, а другу як порядковий числівник:

Н. скільки?	три восьмих, дві третіх
Р. скількох?	трьох восьмих, двох третіх
Д. скільком?	трьом восьмим, двом третім
Зн. скільки?	три восьмих, дві третіх
Ор. скількома?	трьома восьмим, двома третіми
М. (на) скількох?	(на) трьох восьмих, (на) двох третіх

Узгодження числівників з іменниками

- ☑ Числівники **2, 3, 4, обидва** поєднуємо з називним відмінком множини (ВОНИ): *два апельсини, три учні, чотири зошити*.
- ☑ Числівники **5 і більше** поєднуємо з родовим відмінком множини (ЇХ): *п'ять яблук, вісім айфонів, десять светрів*.
- ☑ Із **дробовими числівниками** вживаємо родовий відмінок однини (ЙОГО, ЇЇ): *півтора тижня, півтора місяця, півтори курки*.
- ☑ **Позначаючи час**, даємо відповідь на питання КОТРА година. При цьому години вживаємо у формі порядкового числівника жіночого роду, а хвилини позначаємо кількісним числівником. Наприклад: *Зараз дев'ята двадцять*.
- ☑ Для позначення часу **з хвилинами (від 1 до 29)** вживаємо прийменники **по, на**: *10:05 – п'ять хвилин по десятій, п'ять хвилин на одинадцятую*.

- ✓ Для позначення **хвилин (від 31 до 59)** вживаємо прийменники **до, за: 12:45 – за чверть перша, чверть до першої.**
- ✓ Для визначення часу **30 хвилин** уживаємо прийменник **на: 13:30 – пів на другу.**

ЗАЙМЕННИК ЯК САМОСТІЙНА ЧАСТИНА МОВИ

Займенник – це самостійна частина мови, яка вказує на предмет, ознаку, особу, не називаючи їх: *той, мій, ти.*

Усі займенники змінюються за відмінками, деякі – за числами. У реченні займенник найчастіше є підметом, додатком або означенням.

Виокремлюємо такі розряди займенників:

Розряд	Роль	Приклад
особові	вказує на особу	I особа – я, ми; II особа – ти, ви; III особа – він, вона, воно, вони
зворотний	вказує на виконавця дії, не має форми називного відмінка	себе
питальні	вживаємо для оформлення питань	хто? що? який? чий? котрий? скільки?
відносні	вживаємо для поєднання частин складного речення	хто, що, який, чий, котрий, скільки
неозначені	вказують на невизначену особу, ознаку, якість	щось, хтось, що-небудь, абищо, деякий
заперечні	творються із заперечною часткою ні	ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотрий, ніскільки
присвійні	показують приналежність особі	мій, наш, твій, ваш, його, її, їхній
вказівні	вказують на особу, предмет, ознаку	цей, той, такий, стільки
означальні	вказують на ознаку, зіставні з прикметниками	усякий, весь, кожний, інший, сам, самий

Особливості відмінювання займенників

Особові займенники при відмінюванні змінюють свою основу.

У III особі однини (він, вона, воно) з'являються приставні голосні.

Н.	я	ти	він	вона	вони
Р.	мене	тебе	його	її	їх
Д.	мені	тобі	йому	їй	їм
Зн.	мене	тебе	його/на нього	її/на неї	їх/на них
Ор.	мною	тобою	ним	нею	ними
М.	(на) мені	(на) тобі	(на) ньому	(на) ній	(на) них

Присвійні займенники змінюємо як прикметники

Н.	мій	твій	його	її	наш
Р.	мого	твого	їхнього	їхньої	Нашого

Д.	моєму	твоєму	їхньому	їхній	нашому
Зн.	мій/мого	твій/твого	його/їхнього	її/їхньої	наш/нашого
Ор.	моїм	твої	їхнім	їхньою	нашим
М.	(на) моєму, моїм	(на) твоєму, твоїм	(на) їхньому, їхнім	(на) їхній	(на) нашому

Варто розрізняти присвійні займенник (чий?) від форм особових займенників: зустріли (кого) їх, отримали (чий?) їхній лист.

Питальні й відносні займенники при відмінюванні змінюють основу

Н.	хто	що	скільки	котрий	чий
Р.	кого	чого	скільких	котрого	чийого
Д.	кому	чому	скільким	котрому	чийому
Зн.	кого	що	скільки, скількох	котрий, котрого	чий, чийого
Ор.	ким	чим	скількима	котрим	чийім
М.	(на) кому	(на) чому	(на) скількох	(на) котрому, котрим	(на) чийому, на чийім

Заперечні й неозначені займенники відмінюються так само, як питальні, від яких вони утворені.

Написання заперечних і неозначених займенників

Разом	Окремо	З дефісом
з частками ні-, ані-, аби-, де-, сь-	якщо між часткою та займенником стоїть прийменник	частки -казна, -хтозна-, -бозна, будь-, небудь-
ніхто, аніщо, абихто, дещо, хтось, щось	ні з ким, аби для кого, казна від чого, казна з ким	будь-який, казна-хто, хтозна-що, небудь-що

ДІЄСЛОВО ТА ЙОГО ФОРМИ

Дієслово – це самостійна частина мови, яка означає дію або стан і відповідає на питання що робити? що зробити? Наприклад, *читати, писати, літати*.

Дієслово має такі характеристики: час, особа, число, рід, вид, спосіб. У реченні дієслово найчастіше виступає присудком.

Визначають такі форми дієслова:

Форма	Значення, питання	Ознаки	Роль у реченні	Приклади
Неозначена (інфінітив)	узагальнена дія або стан предмета (що робити? що зробити?)	незмінна, початкова форма, має суфікс -ти	може бути будь-яким членом речення	говорити, збирати, творити

Особова	вказує на дію або стан предмета (що роблю? що зроблю? що зробив? що робитиму?)	змінюються за часами, способами, особами, родами, числами	присудок	говорю, збирав, творитиме
Безособова форма на -но, -то	означає дію, що сприймається як результат (що зроблено?)	незмінна форма	присудок	казано, зібрано, створено
Дієприкметник	вказує на ознаку предмета за дією (який? яка? яке? які?)	змінюється за родами, числами, відмінками	означення, присудок	казаний, зібраний, створений
Дієприслівник	означає додаткову дію (що роблячи? що зробивши?)	незмінна форма	обставина	кажучи, зібравши, створивши

Вид дієслова

Розрізняємо дієслова **доконаного й недоконаного** видів.

Дієслова доконаного виду означають дію, вже завершену, й відповідають на питання що зробити? що зробив? що зроблю?

Дієслова недоконаного виду означають незавершену, необмежену в часі дію і відповідають на питання що робити? що роблю? що робитиму?

Зазвичай дієслова утворюють **видові пари**: *читати – прочитати, писати – написати, передавати – передати*.

Вид	Часові форми	Приклади
доконаний	минулий, майбутній	казала, скажу; вирішили, вирішать; передав, передасть
недоконаний	минулий, теперішній, майбутній	казав, кажу, буду казати; вирішила, вирішує, вирішуватиме; передавав, передає, передаватиме

Час дієслів

Вирізняємо три часові форми: теперішній, минулий, майбутній.

Час	Дія відбувається	Питання	Приклад
Теперішній	в момент повідомлення про неї	що роблю? що робиш?	Дерева шумлять за вікном
Минулий	до моменту мовлення	що робив? що робила?	Дерева відшуміли за вікном.
Майбутній	після повідомлення про неї	що зроблю? що робитиме?	Дерева шумітимуть за вікном.

Дієслова теперішнього часу змінюються за особами й числами

Особа	Однина	Множина
I	я – читаю, слухаю	ми – читаємо, слухаємо
II	ти – читаєш, слухаєш	ви – читаєте, слухаєте
III	він, вона, воно – читає, слухає	вони – слухають

Дієслова минулого часу змінюються за родами й числами.

Ці форми утворюємо від інфінітива за допомогою суфіксів -в-, -л-.

Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	Множина
інфінітив + -в- співа-ти → співав	інфінітив + -л- співа-ти → співала	інфінітив + -л- співа-ти → співало	інфінітив + -л- співа-ти → співали

Дієслова майбутнього часу змінюємо за особами, враховуючи вид

Число	Особа	Доконаний вид	Недоконаний вид	
		проста форма	складна форма	складена форма
Однина	I	напишу	Писатиму	буду писати
	II	напишеш	писатимеш	будеш писати
	III	напише	писатиме	буде писати
Множина	I	напишемо	Писатимемо	будемо писати
	II	напишете	писатимете	будеш писати
	III	напишуть	писатимуть	будуть писати

Дієвідміни

Дієслова теперішнього й майбутнього часу (окрім складеної форми) поділяють на дві дієвідміни – першу та другу.

До I дієвідміни відносимо дієслова, які в 3-й особі множини мають закінчення -уть, -ють: *читати – вони (що роблять?) читають*. До II дієвідміни належать дієслова, які в 3-й особі множини мають закінчення -ать, -ять: *стояти – вони (що роблять?) стоять*.

За допомогою дієвідмін не лише зручно відмінювати дієслова, а й можна перевіряти написання сумнівних літер.

У закінченнях дієслів у формі 2-ї й 3-ї особи та 1-ї й 2-ї особи множини пишемо:

☑ **е (є)** для I дієвідміни;☑ **и (і)** для II дієвідміни.

I дієвідміна	II дієвідміна
Е – каже, кажеш, кажемо, кажете Є – стрибає, стрибаєш, стрибаємо, стрибаєте	И – кричить, кричиш, кричимо, кричите Ї – кроїть, кроїш, кроїмо, кроїте

Способи дієслів

У дієсловах визначаємо дійсний, умовний і наказовий способи творення.

Дійсний	Умовний	Наказовий
що роблю? що робив? що робитиму?	що робив би? що зробив би?	що роби? що зроби?
дія, яка відбувається в реальній дійсності	дія, яка відбудеться за певних умов	дія, яка відбудеться через наказ, побажання, спонукання
змінюються за родами числами, особами мають форми теперішнього, майбутнього й минулого часу	змінюються за числами, родами творються за допомогою часток б (би)	змінюються за числами, родами мають форми II особи однини, I та II особи множини; утворюємо з частками хай, нехай
Він зробить це завтра. Вона вже зробила звіт. Вони робитимуть цей проєкт.	Він зробив би це завтра, якби не погода.	Зроби це завтра! Зробімо завдання зараз. Хай зробить це завтра.

Дієприкметник як особлива форма дієслова

Дієприкметник – це особлива форма дієслова, яка вказує на ознаку за дією й відповідає на питання який? яка? яке? які? Наприклад: *писати текст* – *текст* (який) *написаний*.

Дієприкметник змінюється за родами, числами й відмінками.

Виокремлюємо **активні й пасивні** дієприкметники.

Активні дієприкметники виражають ознаку предмета за дією, яку він сам виконує: *пожовклий лист, достиглий плід*. Утворюються активні дієприкметники за допомогою суфіксів -уч- (-юч-), -ач- (-яч-), -л-: *квітучий, почорнілий*.

Пасивні дієприкметники виражають ознаку предмета за дією, яку виконує над ним інший предмет: *прочитаний твір, закриті двері*. Утворюються пасивні дієприкметники за допомогою суфіксів -ен- (-єн-), -т-: *скошений, збитий*.

Звернімо увагу, що українській мові не властиві активні дієприкметники минулого часу з суфіксом -вш-. Наприклад: *опале листя* а не *опавше*.

Активні дієприкметники теперішнього часу використовуємо обмежено: *завідувач магазину*, а не *завідуючий*; *друкувальні пристрої*, а не *друкуючі*; *чинний закон*, а не *діючий*.

Дієприкметник із залежними словами утворює **дієприкметниковий зворот**: Книга, подарована мені, стояла на полиці. Зворот відокремлюємо комами в позиції після слова, яке він характеризує. В інших позиціях зворот не відокремлюємо:

яка?
Гора, *вкрита снігом*, майоріла вже поруч.
Вкрита снігом гора майоріла вже поруч.

Дієприслівник

Дієприслівник – це особлива незмінна форма дієслова, яка виражає додаткову дію й відповідає на питання що роблячи? що зробивши? – *пишучи, написавши*.

Дієприслівники поділяємо на **доконані й недоконані**: *кажучи* – *сказавши*.

У реченні варто відстежувати, щоби додаткова дія, виражена дієприслівником, стосувалася того само виконавця, що й основне дієслово:

Увійшовши до кімнати, горіло світло. (неправильно)

Увійшовши до кімнати, побачила, що горить світло.

Дієприслівник із залежними словами утворює **дієприслівниковий зворот**, який у реченні виокремлюємо комами: *Не дослухавши до кінця, не починай говорити.*

ПРИСЛІВНИК ЯК САМОСТІЙНА НЕЗМІННА ЧАСТИНА МОВИ

Прислівник – це самостійна незмінна частина мови, яка характеризує дію. Прислівники не змінюються, вони не мають закінчень, лише суфікси: *добре, вгору, бігом.*

Прислівники мають розряди за значенням:

Розряд	Питання	Приклади
Якісно-означальні	як?	весело, тихо, низько
кількісно-означальні	якою мірою? скільки? наскільки?	трохи, тричі, надвоє
Способу дії	як? яким способом?	пошепки, навшпиньки, напам'ять
Місця	де? куди? звідки?	внизу, тут, там
Часу	коли?	вночі, сьогодні, завтра
Причини	чому? з якої причини?	зозла, згарячу, спересердя
Мети	з якою метою? для чого?	зумисне, на зло, наперекір

Ступені порівняння прислівників

Якісно-означальні прислівники на -о, -е мають ступені порівняння, які утворюються подібно до ступенів порівняння прикметників.

Вищий ступінь		Найвищий ступінь	
проста форма	складена форма	проста форма	складена форма
вживаємо суфікси -ш-, -іш-	додаємо слова більш/менш до початкової форми	додаємо префікс най- до простої форми вищого ступеня	додаємо слова найбільш/найменш до початкової форми
швидко – швидше, весело – веселіше	швидко – більш швидко; весело – більш весело	швидше – найшвидше; веселіше – найвеселіше	швидко – найбільш швидко; весело – найменш весело

Звернімо увагу, що при творенні простої форми вищого ступеня суфікси -к-, -ок- випадають: широко – ширше. Окрім того, в деяких формах відбувається чергування: дорого – дорожче, високо – вище.

У написанні відрізняймо **прислівники від співзвучних сполук**. Зробити це можна поставивши питання:

- *Птахи літали (де?) вгорі* – прислівник, пишемо разом.
- *Це була дорога (в чому?) в горі Айнс* – поєднання прийменника *в* з іменником *гора*.
- *Я вивчила вірш (як? яким способом?) напам'ять* – прислівник, пишемо разом.
- *Моя бабуся скаржиться (на що?) на пам'ять* – поєднання прийменника *на* з іменником *пам'ять*.

Написання прислівників

Разом	З дефісом	Окремо
поєднання прийменників з іншими частинами мови: <i>вгорі, внизу, вперше</i> ; об'єднання кількох основ: <i>босоніж, ліворуч</i> ; поєднання з частками <i>аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-</i> : <i>абиде, аніяк, якраз</i>	сполучення префікса <i>по</i> з прислівниками на <i>-ому, -єму, -и</i> : <i>по-українському, по-козацьки, по-своєму</i> ; поєднання з частками <i>казна-, хтозна-, будь-, небудь-, то</i> : <i>будь-як, бозна-куди, десь-то</i> ; поєднання повторюваних або синонімічних основ: <i>тихо-тихо, вряди-годи, врешті-решт</i>	конструкції прийменника з іменником (прикметником, числівником), які зберігають своє значення, але ми сприймаємо їх як прислівники: <i>без сумніву, на жаль, з розгону, по двоє, в цілому, до вподоби, до побачення, без кінця</i>

СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ: ПРИЙМЕННИК, СПОЛУЧНИК, ЧАСТКА

Прийменник – це службова частина мови, яка виражає сенс через зв'язок із іменником, числівником або займенником. Самостійного значення прийменник не має, а в поєднанні з іншими частинами може виражати:

- ✓ час (*о десятій*);
- ✓ простір (*бути в школі*);
- ✓ причину й мету (*затримався через негоду*);
- ✓ порівняння (*старший за брата*);
- ✓ спосіб дії (*співати із натхненням*).

За походженням виокремлюють похідні й непохідні прийменники.

Непохідні з'явилися в мові давно: *у, під, над*.

Похідні мають кілька шляхів появи: ті, які утворилися з поєднання кількох прийменників: *понад, задля, з-над*, а також ті, які утворені від інших частин мови: *коло, край, кругом*.

За будовою прийменники поділяємо на

Прості	Складні	Складені
короткі, переважно непохідні: <i>по, про, на</i>	утворені з кількох прийменників: <i>поміж, наперед, з-посеред</i>	поєднання прийменника з повнозначним словом: <i>згідно з, відповідно до, з метою</i>

Написання прийменників

Разом	Окремо	З дефісом
складні прийменники, утворені з кількох прийменників або поєднанням прийменника з іншою частиною мови	складені прийменники, утворені від іменників та прислівників: <i>з метою, в силу, під кінець</i>	складні прийменники, утворені за допомогою компонента з: <i>з-поза, з-між, з-серед</i>

Часто мовці добирають прийменники з невластивим значенням.

Зауважно, що **прийменник по** вживаємо, коли йдеться про мету дії, межу чогось, місце й пересування: *іти по хліб, води по коліна, гуляти по місту*.

Прийменник через вказує на причину, просторові відношення, повторення чогось: *помилвся через неухважність, перейти через міст, сміятися через кожні п'ять хвилин*.

Прийменник при вживаємо, коли йдеться про близьке розташування, прилягання, приналежність: *хатинка при стежці, комісія при ООН*.

Сполучник як службова частина мови

Сполучник – службова частина мови, яка поєднує однорідні члени й частини складного речення. Наприклад:

1. Ми збирали квіти й ягоди. 2. Ми збирали квіти, а вони шукали ягоди.

Сполучники за функцією поділяємо на **сурядні та підрядні**.

Сурядні поєднують між собою незалежні (однорідні члени речення) й рівноправні частини складного речення.

За будовою сполучники поділяють на **прості** (і, а, та); **складні** (утворені з кількох слів): *зате, щоб, мовби*; **складені** (сполучення кількох слів): *через те що, тому що*.

Складні сполучники пишемо **разом**: *притому, проте*.

Окремо пишемо **складені сполучники**, а також деякі сполучники з частками б, ж: *але ж, хоча б*.

За вживанням сполучники поділяємо на **одиничні**: *троянди й виноград*; **повторювані**: *ні троянди, ні виноград*; **парні**: *не лише троянди, а й виноград*.

Сполучники сурядності

Група за значенням	Приклади
Єднальні	і, й, та, ні ... ні, як ... так, не тільки ... але й <i>Уранці й увечері чуто шум хвиль.</i>
Протиставні	а, але, проте, зате, однак <i>Ми поговорили, але порозуміння не досягли.</i>
Розділові	або, чи, або ... або, чи ... чи, то ... то <i>Або на південь, або на північ вказує компас.</i>

Підрядні сполучники з'єднують нерівноправні частини складного речення, тобто такі, де від однієї до іншої частини ми можемо поставити питання: Він сказав, (що саме?) що вже час іти.

Підрядні сполучники поділяють на:

☒ часові – <i>коли, відтоді як</i> ;	☒ умовні – <i>якщо, якби</i> ;
☒ причинові – <i>бо, тому що</i> ;	☒ порівняльні – <i>як, мов</i> ;
☒ мети – <i>щоб, аби</i> ;	☒ допустові – <i>хоч</i> .

Частка як службова частина мови

Частка – це службова частина мови, яка слугує для творення відтінків значень і форм слова.

Частки поділяємо на формотворчі, словотворчі й модальні:

Формотворчі	Словотворчі	Модальні
слугують для творення слів: ☒ умовного й наказового способу дієслів: <i>сказав би, хай скаже</i> ; ☒ найвищого ступеня порівняння: <i>найлегший, щонайкраще</i>	слугують для утворення нових слів: ☒ <i>хтозна-як, будь-що, абияк, ані як, отож</i>	вносять відтінки значень: ☒ вказівні: <i>ось, оце</i> ; ☒ означальні: <i>саме, рівно</i> ; ☒ стверджувальні: <i>так, авжеж</i> ; ☒ заперечні: <i>ні, не</i> ; ☒ спонукальні: <i>хай, нумо</i> ; ☒ питальні: <i>хіба, чи</i>

ВИГУК ЯК ОСОБЛИВА ЧАСТИНА МОВИ

Вигук – це особлива частина мови, яку не відносимо ні до самостійних, ні до службових. Вигук виражає почуття, емоції, волевиявлення людини, не називаючи їх. Вигуки є засобом виразності в художній літературі.

Вигуки за значенням поділяють на

Емоційні	Спонукальні	Слова ввічливості	Звуконаслідування
виражають емоції й почуття: <i>Овва, невже приїздиш?</i>	висловлюють наказ, спонукання до дії: <i>Цить, вона відпочиває.</i>	виражають привітання, прохання, подяку, прощання: <i>Перепрошую, де тут зупинка?</i>	відтворення звуків природи, голосів тварин, різних шумів: <i>Собака зайшовся – «гав-гав!»</i>

Написання вигуків

З дефісом пишемо вигуки, що вимовляються протяжно: *Кує зозуля – «ку-ку! ку-ку!»* Та кож з дефісом маємо писати вигуки: *їй-богу, їй-право, їй-бо.*

Разом пишемо вигуки, які не передають повторюваних чи протяжних звуків: *бабах, куку-ріку.* Також разом пишуться вигуки *цитьте, овва, леле, гайда, ануте тощо.*

Окремо пишемо вигуки: *от тобі й на, до побачення, будь ласка, на добраніч.*

Розділові знаки при вигуках

Кому ставимо після вигуку, якщо він вимовляється без окличної інтонації: *Ех, варто було зостатись.*

Знак оклику ставиться після вигуку, якщо він вимовляється з окличною інтонацією: *Ой лишенько!*

Комами або тире (при окличній інтонації) вигук виділяють, якщо він стоїть у середині речення: *Порадь, ох, як прожити без долі.*

Не відокремлюють комами підсилювальні частки **а, ой, ох, ну**: *Ну що б, здавалося, слова.*

Не відокремлюють і вигуки **ой, о** при звертанні: *Ой мамо, не журися.*

Звуконаслідування в реченні зазвичай беруть у лапки: *«Тпруу» лунало надвору.*

Тести до розділу

<https://forms.gle/eJrKZuE44BEDaB4c9>

6. СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

У цьому розділі ви

дізнаєтесь, що таке словосполучення й речення;
розглянете види речень та їхні особливості;
зосередитесь на правилах пунктуації

Основні поняття:

синтаксис, пунктуація, просте й складне речення, типи речень

Синтаксис – це розділ науки про мову, що вивчає словосполучення й речення.

Пунктуація – сукупність правил уживання розділових знаків.

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

Словосполучення – це синтаксична одиниця, яка складається з двох і більше повнозначних слів, пов'язаних між собою за змістом і граматично. Граматичний зв'язок здійснюємо за допомогою закінчень і прийменників (*цікава книга, написав у зошиті*).

Одне зі слів у словосполученні є головним, а інше – залежним. Від головного до залежного слова можна поставити питання:

говорити (як?) довго, ошатний (який?) сад, дивитися (куди?) вгору.

За будовою словосполучення поділяють на **прості** (складаються з двох слів): *розумний учень* і **складні** (мають більше двох слів): *корисне вміння учня*.

Звернімо увагу, що до словосполучень не відносимо:

- ✓ поєднання підмета й присудка: *учитель пояснює*;
- ✓ рівноправні члени речення: *сестра й брат*;
- ✓ поєднання неповнозначного слова з повнозначним: *на столі*;
- ✓ стійкі сполуки (фразеологізми й власні назви): *теревені правити, Великий Віз*;
- ✓ складені форми слів: *буду їхати, найбільш веселий*.

Словосполучення за частиною мови головного слова поділяють на:

- ✓ іменні – *віра в себе, захоптиві пригоди, кожний з нас, до другої години*;
- ✓ дієслівні – *зустріти друга, поговорити з мамою, швидко бігти*;
- ✓ прислівникові – *зовсім поруч, непомітно для нього, високо в небі*.

Зв'язок слів у словосполученні може втілюватися через узгодження, керування або прилягання.

Узгодження	Керування	Прилягання
проявляється через уживання залежного слова в тому само роді, числі й відмінку, що й головне: <i>весела пісня</i> . Узгодження властиве іменним словосполученням	залежне слово ставимо у формі, яку вимагає головне слово: говорити (ким? чим?) <i>українською мовою</i> . Керування властиве іменним і дієслівним словосполученням	залежне незмінюване слово поєднуємо з головним лише за змістом: <i>швидко бігти</i> . Прилягання властиве переважно дієслівним словосполученням

РЕЧЕННЯ

Речення – це одне або декілька слів, пов'язаних за змістом і граматично, які виражають завершену думку. Наприклад: Заняття завершилися вчасно. У реченні завжди є граматична основа, яку складають підмет і присудок або один із них. Наприклад: 1. *Ми вирушили на прогулянку*. 2. *Вирушаємо вже зараз*.

Види речень

Критерій	Види	Приклади
За будовою	прості (мають одну граматичну основу)	<u>Прийшло літо</u> .
	складні (мають кілька граматичних основ)	<u>Прийшло літо</u> , а невдовзі <u>почалася спека</u> .
За структурою граматичної основи	односкладні (мають лише підмет або присудок)	<u>Літо</u> .
	двоскладні (мають підмет і присудок)	<u>Літо буяє</u> красою.
За наявністю другорядних членів речення	поширені (мають другорядні члени речення)	<u>Люблю</u> літню природу.
	непоширені (складаються з підмета й присудка)	<u>Люблю</u> літо.
За наявністю необхідних для змісту членів речення	повні (наявні всі члени речення)	<u>Літо панує</u> скрізь.
	неповні (пропущені необхідні для змісту члени речення)	<u>Літо</u> скрізь.
За метою висловлювання	розповідні (інформація про факти, явища, події)	Літо прийшло.
	питальні (містять питання)	Літо прийшло?
	спонукальні (спонукають до дії)	Літо, прийди!
За емоційним забарвленням	окличні (вимовляємо з підсиленням інтонації)	Літо!
	Неокличні	Літо.

ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ: ПІДМЕТ І ПРИСУДОК

Усі члени речення поділяємо на головні й другорядні.

Головні		Другорядні члени речення		
<u>підмет</u>	<u>присудок</u>	<u>означення</u>	<u>додаток</u>	<u>обставина</u>

Пригадаймо, що при розборі речення спочатку визначаємо підмет і присудок за питаннями хто? або що? і що робить? Далі визначаємо групу підмета – який? або чий? є істота чи предмет. Від групи підмета переходимо до групи присудка й визначаємо, на кого спрямована дія та за яких обставин вона відбувалася.

Намхненні (які?), ми з друзями (з ким?) йдемо (куди?) до школи.

До головних членів речення відносимо підмет і присудок.

Підмет – головний член речення, який вказує на особу, предмет чи явище, яким властива дія, стан чи ознака, яку передає присудок. Підмет відповідає на питання хто? що?

Простий підмет виражено одним словом. Наприклад,

- ✓ іменником: *У класі закінчилася крейда.*
- ✓ займенником: *Вона була потрібна на уроці.*
- ✓ прикметником: *Черговий пішов по неї.*
- ✓ числівником: *Ще двоє вийшли одночасно.*
- ✓ дієсловом: *Писати – важлива навичка.*

Підмет, який формується з кількох слів, називається **складеним**.

Способи вираження складеного підмета

Спосіб вираження	Приклад
складні власні назви	<u>Володимир Олександрович</u> поїхав з візитом до США. <u>Чорне море</u> – одне з найкрасивіших.
фразеологізми	<u>Розрубати Гордіїв вузол</u> – це розв'язати складну ситуацію.
поєднання числівника, займенника з іменником	<u>Двоє учнів</u> піднесли руки. <u>Дехто з нас</u> був вражений.
поєднання іменників з прийменником	<u>Мама з татом</u> про щось говорили.
інфінітив із залежними словами	<u>Бути патріотом</u> – почесно й відповідально.

Присудок – це головний член речення, який виражає дію, стан або ознаку предмета, який виражено підметом. Присудок відповідає на питання що робить підмет? що із ним робиться? яким він є? хто або що він є?

Простий присудок – це такий, який виражено особовим або неозначеним дієсловом: *Гаї шумлять.* Також простим є присудок, який виражає дієслівні форми, повтор, стійкі словосполучення. Наприклад: 1. *Хай скаже командир.* 2. *Слухати не переслухати ваших історій.* 3. *Днями вони лиш байдки били.*

Складені присудки поділяємо на складений іменний і складений дієслівний.

Складений іменний присудок формуємо зв'язкою дієслова та іменника. Часто дієслівною зв'язкою виступає дієслівна форма бути або стати. Ці форми може бути пропущено, тоді в реченні ставимо тире.

бути/стати + іменник	Я <u>стану</u> актором.
бути/стати + прикметник	Смак <u>був</u> гірким.
бути/стати + числівник	Спортсменка <u>стала</u> першою.
бути/стати + займенник	Перемога <u>буде</u> нашою.

! Звернімо увагу

- Форми бути/стати може бути пропущено, тоді в реченні ставимо тире. Порівняймо:
1. Київ є столицею України. 2. Київ – столиця України.

Складений дієслівний присудок складається з інфінітиву й допоміжного дієслова.

Інфінітив +	дієслова, що позначають тяглість дії (почати, закінчити, продовжити, лишити тощо): Неможливо <u>перестати дихати</u> .
	дієслова, що вказують на можливість/неможливість дії, прагнення, бажання (могти, мусити, хотіти, бажати, любити тощо): Вона <u>любила читати</u> книги.
	Прикметники й прислівники типу радий, треба, можна, необхідно тощо: <u>Радий би був</u> ще тут <u>побувати</u> . І <u>не треба мовчати</u> у відповідь.

Тире між підметом і присудком Ставимо тире

Правило	Приклад
Якщо підмет і присудок виражено іменником або числівником	Два на два – <u>чотири</u> . Ожина – <u>ягода</u> .
Якщо підмет є інфінітивом, а присудок – іменником або інфінітивом	<u>Жити</u> – Вітчизні <u>служити</u> .
Якщо присудок виражено поєднанням частки не з інфінітивом	Життя прожить – <u>не</u> поле <u>перейти</u> (Д. Луценко).
Якщо присудок виражено будь-якою частиною мови в поєднанні з частками це, то, ось значить	Лиш боротись – <u>значить жити</u> (І. Франко).

Не ставимо тире

Правило	Приклад
Якщо підмет виражено особовим займенником	<u>Ми</u> українці.
Якщо підмет виражено словами це, то	<u>Це</u> мій дім.
Якщо присудок виражено дієприкметником, прикметником або присвійним займенником	Твоя думка <u>правильна</u> . Це земля <u>моя</u> . Дерева <u>одягнені</u> в жовте листя.
Якщо присудок формують частки мов, наче, ніби, як	На деревах цвіт <u>немов сніжинки</u> .

Узгодження головних членів речення

Форми роду й числа присудка переважно залежать від іменника: Місто зустріло нас дощем.

Якщо маємо поєднання числівника й іменника, то зважаємо, на що припадає акцент речення. Однину обираємо, якщо потрібно наголосити на кількості виконавців: Двоє учнів спізнилося на урок. Множину обираємо, якщо акцентуємо на дії: Двоє учнів спізнилися на урок.

Якщо підмет складений, то присудок ставимо в множині: Брат із сестрою запекло спечечалися.

При однорідних підметах присудок ставимо в множині: Соломія, Марія й Павло працювали над проектом.

ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ: ДОДАТОК, ОЗНАЧЕННЯ, ОБСТАВИНА

До другорядних членів речення відносимо додаток, означення й обставину.

Означення – це другорядний член речення, який виражає ознаку предмета й відповідає на питання який? чий? котрий? Найчастіше означенням виступає прикметник або дієприкметник. Наприклад: 1. Чарівна осінь мандрує світом. 2. Прочитана книга лежала на столі.

Означення, виражене одним словом, є непоширеним. Означення, яке виражене дієприкметниковим або прикметниковим зворотом, – поширеним.

Означення можуть бути узгодженими (смачна страва, свіжий хліб, кислий лимон) й неузгодженими (потреба читати, сік із яблук, дорога до Києва).

Узгоджені означення мають той само рід, число й відмінок.

Узгоджені означення можуть бути виражені:

- ✓ прикметником: Київські каштани – символ міста;
- ✓ дієприкметником: Зів'ялі квіти викидають;
- ✓ дієприкметниковим зворотом: Настав ранок, умитий дощами;
- ✓ числівником: Проліски – перші квіти весни;
- ✓ займенником: Їхній внесок був вагомим.

Неузгоджені означення можуть бути виражені:

- ✓ іменником з прийменником: Ми дібрали фарбу без запаху;
- ✓ займенником: Не суди людину за її зовнішністю;
- ✓ прислівником: Стежка праворуч вела до лісу;
- ✓ інфінітивом: Настав час поговорити;
- ✓ словосполученням: Зустріла хлопця з чорними очима.

Прикладка є різновидом означення, виражає ознаку предмета й дає йому додаткову назву. Прикладку виражаємо іменником. Прикладка може вказувати на вік, професію, національність, а також може бути власною назвою. Наприклад: річка Дніпро, лікар-хірург, готель «Україна».

Прикладка за своїм значенням є конкретнішою, вона уточнює слово, яке характеризує.

Найчастіше прикладкою є **власна назва**: місто Київ, мережа «Інстаграм», бібліотека імені Василя Симоненка. Проте в поєднанні з іменами саме **загальні назви** стають прикладками: учениця Хорошун, академік Вернадський, студент Петро.

Прикладка узгоджується з означуваним словом: місто Дніпро – в місті Дніпрі, поет Шевченко – з поетом Шевченком. Форму називного відмінка зберігають назви островів, озер, гір, планет, підприємств, творів, журналів: озеро Синевир – в озері Синевир, станція Жмеринка – на станції Жмеринка.

Правопис прикладок

Окремо	З дефісом
Якщо прикладка стоїть після родового слова або загальної назви: <i>гора Говерла, ріка Дунай, дерево клен</i>	Якщо прикладка стоїть перед родовим словом або загальною назвою: <i>Говерла-гора, Дунай-ріка, клен-дерево</i>
Якщо прикладка близька до прикметника й стоїть перед означуваним словом: <i>розумниця Анна, богатир хлопець</i>	Якщо близька до прикметника прикладка стоїть після означуваного слова: <i>Анна-розумниця, хлопець-богатир, козак-характерник</i>
	Якщо прикладка характеризує професію, національність, вид діяльності: <i>учитель-хімік, дівчина-українка</i>

Додаток

Додаток – це другорядний член речення, який означає предмет, на який спрямовано дію. Додаток відповідає на питання непрямих відмінків: кого? чого? що? кому? чому? ким? чим? на кому? на чому?

Додаток може виражатися:

- ✓ іменником: *Побачили сестру здалеку;*
- ✓ займенником: *Чекатиму тебе о сьомій;*
- ✓ прикметником: *Хоробром приходить щастя;*
- ✓ числівником: *Купили три горщики для квітів;*
- ✓ інфінітивом: *Тренер мене навчив плавати;*
- ✓ фразеологізмом: *Ти знайшов мою ахіллесову п'яту.*

Додатки поділяються на **прямі й непрямі**. **Прямий додаток** виражено знахідним або родовим відмінком, дія присудка при цьому спрямована на предмет: *Ходімо вип'ємо чаю.* У **непрямих додатках** дія безпосередньо не спрямована на предмет: *Я часто спілкуюся з друзями.*

Обставини

Обставина – це другорядний член речення, який характеризує дію. Обставини найчастіше виражаємо прислівниками, дієприслівниками та іменниками в непрямих відмінках. Наприклад: 1. *Прийшли на зустріч вчасно.* 2. *Перепочивши, продовжиш роботу з новими силами.* 3. *Приїхали до Києва.*

Обставини із залежними словами називають поширеними. Наприклад: *Роззирнувшись довікола, я побачив стежку.*

Обставини, виражені одиничним дієприслівником або зворотом, відокремлюємо комами. Наприклад: *Порадившись, ми ухвалили рішення.*

Види обставин за значенням

Вид	Питання	Приклади
Способу дії	як? яким способом?	Друзі сміялися <u>голосно</u> .
Міри й ступеня	якою мірою? наскільки?	Надворі ще <u>більш</u> стемніло.
Місця	де? куди? звідки?	Зустрінемося <u>біля річки</u> .
Часу	коли? доки?	Маємо завершити <u>сьогодні</u> .

Причини	з якої причини? Чому?	Мати прикрикнула <u>спересердя</u> .
Мети	для чого? з якою метою?	Ми прийшли <u>поговорити</u> .
Умови	за якої умови?	<u>Не проаналізувавши</u> , не зрозумієш.
Допусту	незважаючи на що?	Встигли на виставу <u>попри затор</u> .

Порівняльний зворот характеризує дію не прямо, а через порівняння за подібністю. Порівняльні звороти вводяться в речення за допомогою сполучників *як, мов, немов, мовбито, наче, неначе, ніби тощо*. У реченні зворот виступає єдиним членом речення – обставиною способу дії.

На письмі звороти відокремлюємо комами. Наприклад: *Погляд гострий, ніби лезо ножа, розрізав кімнату*. Не відокремлюємо порівняльні звороти, якщо вони є частиною складеного іменного присудка або фразеологізму. Наприклад: 1. Сонце як багаття. 2. Жили як у Бога за пазухою.

Звернімо увагу, що не відокремлюємо зворот зі сполучником *як* із значенням «у ролі кого». Наприклад: *Сприйму мовчання як зізнання*.

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ

Прості речення (мають одну граматичну основу) поділяємо на **односкладні й двоскладні**. **Односкладні** речення мають лише один головний член, а **двоскладні** – і підмет, і присудок.

Прості односкладні речення поділяємо на п'ять типів. Лише присудок представлено в означено-особових, узагальнено-особових, неозначено-особових і безособових реченнях. Тільки підмет – у називних реченнях.

Тип речення		Характеристика	Приклади
Означено-особові	присудок	Дію виконує конкретна особа. Можемо підставити займенники <i>я, ми, ти, ви</i>	<u>Прокидаюся</u> вранці.
Узагальнено-особові		Дія стосується усіх. Можемо дібрати займенник <i>ти, ви</i> . Найчастіше це народна творчість, загальні закономірності, правила	Добре діло <u>роби</u> сміло (Нар. тв.). Поживемо – <u>побачимо</u> (Нар. тв.). <u>Поспішайте творити</u> добро! (О. Довженко)
Неозначено-особові		Дія стосується невизначеної особи. Добираємо займенник <i>вони</i>	Часто <u>роблять</u> по-своєму. <u>Питають</u> про роботу.
Безособові		Дія не має виконавця	Нам легко <u>пишеться</u> . Мене <u>морозить</u> . Телефон <u>заряджено</u> .
Називні	підмет	Указують на наявність предмета або явища	Квітучий <u>сад</u> . <u>Весна</u> .

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В ПРОСТОМУ УСКЛАДНеноМУ РЕЧЕННІ: ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ, ЗВЕРТАННЯ, ВСТАВНІ СЛОВА

Просте речення може бути ускладненим, якщо в ньому є однорідні члени речення, звертання, вставні слова.

Однорідними називають такі члени речення, які відповідають на одне й те саме питання, стосуються одного й того самого слова, виконують однакову роль у реченні. Наприклад: Тече вода в синє море, та не витікає (Т. Шевченко). Слова *тече* й *не витікає* присудки, відповідають на питання що робить? і стосуються підмета *вода*, тому вони є однорідними.

У реченні може бути як один, так і декілька рядів однорідних членів. До прикладу: Мату й батько довго говорили, сміялися, сперечалися.

Не відносимо до однорідних членів речення:

- ✓ повторювані слова: *Говори, говори, а я послухаю*;
- ✓ фразеологізми: *Він ні риба ні м'ясо*;
- ✓ однакові слова з частками **не**, **так**: *Слухаю тебе не наслухаюся*.

Однорідні члени речення можуть бути поширеними (мають пояснювальні слова) й непоширеними. Наприклад: 1. Довкола краса невимовна й затишний спокій. 2. Довкола краса й спокій.

Однорідні члени речення можуть поєднуватися сполучниковим, безсполучниковим і змішаним зв'язком. До прикладу: 1. Яблука і груші допіли в саду. 2. Допіли в саду яблука, груші. 3. У саду спіють яблука, груші й сливи.

Для зручності до речень із однорідністю створюють схеми, де однорідний член позначають так: О.

Від типу зв'язку залежить добір розділових знаків:

Між однорідними членами речення ставимо кому, якщо:	Приклади
вони пов'язані без сполучників О, О, О	День був тихий, спокійний, продуктивний.
є протиставлення зі сполучниками а, але, проте, зате, однак О, але О	День був спокійний, але не продуктивний.
сполучник повторюється і О, і О, і О	День був і тихим, і спокійним, і продуктивним.
є парні сполучники не тільки ... а й; як ... так; не стільки ... скільки тощо не тільки О, а й О	Україна не тільки відновиться, а й процвітатиме.

! Звернімо увагу, що однорідні члени речення, поєднані одиничним сполучником, не відокремлюємо: *День був тихий і спокійний*.

Якщо однорідні члени з'єднані сполучниками в пари, кому ставимо між цими парами: *День був тихий і спокійний, погожий і веселий*.

Не ставимо коми між фразеологізмами: *Товариш побажав мені ні пуху ні пера*.

Однорідні й неоднорідні означення

Два й більше означень до означуваного слова можуть бути однорідними й неоднорідними. Між однорідними означеннями ставимо кому. Між неоднорідними розділові знаки не ставимо.

Означення однорідні, якщо

- ✓ характеризують предмет **з одного боку** (за кольором, розміром, смаком тощо): *У вазі стояли червоні, білі, рожеві троянди;*
- ✓ указують на **суміжні ознаки**, позитивну або негативну характеристику: *Лунали добрі, теплі, лагідні слова;*
- ✓ наступні означення **уточнюють** перше: *Стояла тиха, лагідна, безвітряна погода;*
- ✓ спочатку стоїть **непоширене**, а потім поширене означення: *Гори високі, оповиті сонячним серпанком.*

Неоднорідні означення стоять перед означуваним словом і характеризують предмет із різних боків. До прикладу: *Справдилася моя велика мрія.*

Узагальнювальне слово

Узагальнювальне слово – поняття, що об'єднує ряд однорідних членів речення, а вони, у свою чергу, уточнюють його. Наприклад: *У магазині були різні **квіти**: ромашки, гербери, лілії.*

Найчастіше узагальненими словами є іменники, займенники (усе, всякий, кожен), прислівники (всюди, скрізь), рідше – словосполучення.

Однорідні члени речення й означуване слово найчастіше виступають однією й тією самою частиною мови.

Розділові знаки при узагальнювальних словах

Знак	Правило	Приклад
Тире	Ставимо, якщо узагальнювальне слово стоїть після однорідних членів	<i>Каштани, дуби, клени – дерева, які висадили в парку.</i>
Двокрапка	Ставимо, якщо узагальнювальне слово стоїть перед однорідними членами	<i>У парку висадили дерева: каштани, дуби, клени.</i>
Двокрапка й тире	Ставимо, якщо узагальнювальне слово стоїть після однорідних членів і речення далі продовжується	<i>У парку висадили дерева: каштани, дуби, клени – зростати.</i>

Звертання

Звертання – це слово або словосполучення, яке називає особу, до якої звернене мовлення. Наприклад: *Люблю тебе, моя земле.*

Звертання завжди вживаємо у формі кличного відмінка. Воно ніколи не є членом речення. У ролі звертання може виступати не лише іменник, а й інші частини мови в значенні іменника. До прикладу: *Добрий вечір, мій золотий.*

Звертання може бути **поширеним і непоширеним**. Наприклад: *1. Подруго, допоможи обрати подарунок. 2. Моя любя подруго, допоможи обрати подарунок.*

У реченні звертання завжди відокремлюємо комами незалежно від позиції: на початку, в кінці або в середині речення. Наприклад: *1. Друже, радий вітати. 2. Радий вітати, друже. 3. Радий вітати, друже, хай усе вдається.*

Якщо **звертання** стоїть на початку речення й вимовляється з окличною інтонацією, то після нього ставимо знак оклику й наступну частину починаємо з великої літери. До прикладу: *Слово! Як багато ти значиш.*

Не відокремлюємо від звертання вигук *о, ой*, якщо вони мають підсилювальне значення: *О слово рідне! Орле скутий!* (Олександр Олесь)

Вставні слова, словосполучення, речення

Вставними є слова (словосполучення, речення), які виражають ставлення мовця до сказаного, його оцінку, пов'язують між собою думки тощо. Вставні компоненти не є членами ре-

чення й граматично не пов'язані з його частинами, тобто вставні елементи можемо прибрати й зміст речення не зміниться, воно втратить лише відтінок значення.

Вставні компоненти завжди відокремлюємо комами від решти речення

Існують такі групи вставних слів

Указують на	Приклади
упевненість чи невпевненість	мабуть, може, можливо, либонь, напевне, точно, безумовно Мабуть, він не прийде.
емоційну оцінку	на щастя, на жаль, на радість, на біду, нарешті, як на зло, слава богу Усе, на щастя, обійшлося.
указівку на джерело повідомлення	кажуть, за словами, на мою думку, мовляв, бачу, по-моєму, на думку... за висловом... Кажуть, буде гарний урожай.
привернення уваги співрозмовника	чуєш, знаєш, уявіть собі, зверніть увагу, майте на увазі, відверто кажучи, вірите, бач Уявіть собі, отак і сиділи цілий день.
виклад думок	по-перше, по-друге, наприклад, отже, до речі, між іншим, з іншого боку, крім того, зокрема, зрештою По-перше, це важлива тема, а по-друге, цікава.

Запам'ятаймо, що не є вставними слова: навіть, майже, приблизно, принаймні, все-таки, мовби, наче, ніби, адже.

Наприклад: 1. Нам навіть вдалося поговорити. 2. Засідання тривало приблизно годину. 3. Ми все таки домовилися.

Також варто відрізнити вставні слова від членів речення. Відрізнити можна таким чином: якщо забираємо слово й зміст речення не змінюється, то воно вставне. Порівняймо: 1. Здається, буде дощ. 2. Мені постійно здається, що в домі хтось є.

ВІДОКРЕМЛЕНІ Й УТОЧНЮВАЛЬНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Відокремлення – це інтонаційне й змістове виділення другорядних членів речення для підсилення їхнього значення. На письмі відокремлення позначаємо комами або тире, а в мовленні – інтонацією. Відокремлюватися можуть додатки, означення, обставини й прикладки.

Відокремлені уточнювальні члени речення конкретизують сенс попередніх слів у реченні. Вони відповідають на питання коли саме? де саме? як саме? хто (що) саме?

Відокремлені означення	Робота, <u>створена нами</u> , посіла перше місце на конкурсі.
Відокремлені прикладки	Ми, <u>учні 7-А класу</u> , їдемо на екскурсію.
Відокремлені обставини	<u>Проїжджаючи по вулиці</u> , не можна не помітити величні скульптури.
Відокремлені додатки	Ніхто, <u>окрім нас</u> , не знав про сюрприз.
Уточнювальні члени речення	Тут, <u>на горі</u> , зібралося багато людей.

Відокремлені означення

Відокремлюємо, якщо	Приклади
означення виражене дієприкметниковим зворотом, який стоїть після означуваного слова	який? Ліс, <u>всіяний листям</u> , стояв непорушно.
означення стосується особового займенника	яка? Я, <u>натхненна</u> , взялася до роботи.
означення від означуваного слова відділяють інші члени речення	<u>Схвильовані останніми чутками</u> , біля будинку почали збиратися люди .
означення мають значення умови або причини	<u>Наляканий грозою</u> , пес заскавчав (пес скавчав, бо був наляканий грозою).
кілька одиничних означень стоять після означуваного слова, яке вже має означення	На <u>намальованих</u> полотнах, <u>вишуканих</u> , <u>яскравих</u> , виднілися пейзажі.

Відокремлені приклади

Відокремлюємо	Приклади
поширені приклади після означуваного слова	Письменник, <u>знавець людських душ</u> , шукав натхнення.
поширені приклади з відтінком обставини стоять перед означуваним словом	<u>Художник за покликанням</u> , митець тонко відчував народний біль (відчував, бо мав покликання).
приклади, які стосуються займенника	І ось він , <u>Київ</u> , перед нами.
прикладку приєднано до означуваного іменника словами або, наприклад, на ім'я, так званий тощо	Волошки, <u>або блавати</u> , поширені квіти в Україні.

Відокремлені додатки

Додатки відокремлюємо, якщо вони приєднані словами крім, окрім, замість, зокрема, наприклад, на відміну від тощо. Такі поєднання вказують на виняток, заміщення, конкретизування сказаного. Наприклад: 1. *Усі, окрім тебе, прийшли вчасно.* 2. *Я, замість математики, почав цікавитися літературою.* 3. *Літератори, зокрема й Тарас Шевченко, захоплювалися фольклором.*

Звернімо увагу, що конструкції із замість не відокремлюємо, якщо вони мають значення прийменника за. Наприклад: *Я почергу замість (за) тебе.*

Відокремлені обставини

Обставини виражені	Відокремлюємо	Не відокремлюємо
дієприслівниковим зворотом	і перед, і після присудка: <u>Ситно поївши</u> , ми почали збиратися. Ми почали збиратися, <u>ситно поївши</u> .	обставина приєднана підсилювальною часткою і: Будемо приїздити <u>і не чекаючи запрошення</u> .
	обставина виражена іменником з прийменниками незважаючи на, закінчуючи, починаючи з: Незважаючи на <u>труднощі</u> , ми довели справу до кінця.	обставина виражена фразеологізмом: Не варто <u>сидіти склавши руки</u> .
		Обставина поєднується з іншою обставиною єднальним сполучником: Водій їхав <u>швидко й не зупиняючись на зупинках</u> .

одиначним дієприслівником	і перед, і після присудка Пої́вши, ми почали збиратися. Ми почали збиратися, пої́вши.	якщо обставина має значення способу дії: Співають іду́чи дівчата (Т. Шевченко).
---------------------------	---	---

Уточнювальні члени речення

Найчастіше **уточнювальними** бувають обставини й прикладки.

Відокремлюємо на письмі обставини, які уточнюють місце, час, спосіб дії, і виражені прислівником або іменником з прийменником. При цьому обставин має бути кілька й друга – з конкретнішим значенням. Наприклад: *За лісом, біля закинutoї сторожки, ми побачили вовка.*

Прикладки відокремлюємо, якщо вони є уточнювальними й уведені в речення словами тобто, або, чи, наприклад, особливо, зокрема, в тому числі. До прикладу: *Митці, у тому числі художники, мають високу емоційну чутливість.*

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Складне речення має дві та більше граматичних основ. Кожна граматична основа утворює частину складного речення, яка має будову простого. Наприклад: *Тепер я знаю, що таке складне речення.*

Види складних речень

Вид речення		Характеристика	Приклади
Сполучникове	Складно-сурядне	Частини рівноправні, від однієї до іншої не можна поставити питання. Пов'язані сполучниками <i>і, та, але, проте, зате, однак, або, чи</i> й інтонаційно	<u>Пташки співають</u> , <u>і природа розквітає</u> .
	Складно-підрядне	Частини нерівноправні, від однієї до іншої можна поставити питання. Пов'язані сполучниками <i>що, щоб, бо, якби, якщо, хоч</i> і сполучними словами <i>хто, що, який, де, коли</i> й інтонаційно	<u>Пташки співають</u> , (чому?) <u>бо природа розквітає</u> .
Безсполучникове		Частини пов'язані без сполучників, інтонаційно	<u>Пташки співають</u> , <u>природа розквітає</u> .

СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

Складносурядним називають речення з незалежними частинами, пов'язане сполучниками. Наприклад: *Наш друг спізнюється, і ми вимушені чекати.*

Частини складносурядного речення поєднуємо за допомогою сполучників сурядності. На схемі сурядних речень частини позначаємо так: []

Сурядні сполучники	Приклади
Єднальні: і, й, та (=і), ні ... ні, ані ... ані, не тільки ... а й, і ... і	<u>Дідусь завітав</u> на гостину, <u>і ми приготували</u> смачні страви. [], і [].
Протиставні: а, але, проте, та (=але), зате, однак	<u>День був спекотний</u> , <u>проте збиралося</u> на дощ. [], проте [].

Розділові: або, чи, або ... або, чи ... чи,
то ... то, хоч ... хоч

То гілля зашумить, то птаха заспіває.
То [], то [].

Між частинами сурядних речень можуть бути такі смислові зв'язки:

- ☑ одночасність подій: *Сонце сідало, і птахи покидали дерева;*
- ☑ послідовність подій: *Скоро впаде дощ, і землю наповнить волога;*
- ☑ причина й наслідок: *На небі зібралися хмари – і пішов дощ;*
- ☑ протиставлення: *Усе іде, але не все минає над берегами вічної ріки* (Л. Костенко);
- ☑ зіставлення: *Земля не може жити без сонця, а людина – без щастя* (М. Стельмах);
- ☑ чергування явищ: *То сонце усміхнеться нам крізь хмари, то дощик рясно землю поливає* (Г. Чубач);
- ☑ різка зміна подій: *Ривок – і ми здійснюємося на хвилі.*

! **Звернімо увагу,** що потрібно відрізняти частини складносурядного речення від простих речень, ускладнених однорідними членами. До прикладу: 1. Ми домовилися про зустріч, і ти мав бути вчасно. 2. Ми домовилися про зустріч і одразу почали збиратися. Перше речення є сурядним, а друге – простим ускладненим.

Розділові знаки в складносурядному реченні

Розділовий знак	Правило	Приклади
Кома	частини речення виражають одночасність, послідовність, протиставлення	Джмелями літаки собі гудуть, і джміль гуде до них спросоння (І. Драч).
Тире	частини речення виражають швидку зміну подій	Ще мить – і сад загубить пишну вроду (Д. Луценко).
Крапка з комою	якщо частини речення об'ємні й мають власні розділові знаки	Осінній вітер в лузі свище, вербу хитаючи тонку; а я схиляюся ще нижче себе побачити в струмку (Т. Осьмачка).
Кома або тире	частини речення виражають причиново-наслідкові зв'язки	Дощ пройшов – і Київ зеленіє (М. Рильський)

Не ставиться кома перед сполучниками **і, й, та (=і), або, чи**, якщо частини речення мають спільну обставину, додаток, вставне слово або частку. Наприклад:

Вдалині хиталися дерева і синів задуманий прибіл.

Також не ставиться кома при названих вище сполучниках, якщо речення є питальними, спонукальними, окличними, безособовими або називними.

До прикладу: 1. *Хто ви і чого вам треба?* (Ю. Яновський). 2. *Сонце і хвилі.* 3. *Трусить і морозить.*

СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

У **складнопідрядному реченні** частини нерівноправні, одна з них головна, а інша залежна. На схемі речення головну частину позначаємо квадратними дужками: [], а залежну – круглими: (). Від головної до залежної частини можна поставити питання, що допомагає визначити смислові зв'язки в реченні. Наприклад:

про що саме?

Учителька попередила, що буде контрольна.

[], що ().

Залежних (підрядних) частин у реченні може бути декілька. До прикладу: *Учнів попередили (про що?), що прийти потрібно раніше (для чого?), щоб знайти потрібну аудиторію.*

Підрядну частину приєднуємо до головної за допомогою сполучників та сполучних слів.

Сполучники представлені службовими частинами мови, вони не бувають членами речення. До сполучників відносимо: що, бо, щоб, оскільки, як, якби тощо. Наприклад: *Ви знаєте, як липа шелестить?* (П. Тичина)

Сполучні слова – це найчастіше займенники або прислівники, вони є членами речення. До сполучних слів відносимо: хто, що, коли, де, який, чий. Наприклад: *Може, там, де зоря, мрій зірву досхочу* (Г. Овсієнко).

Залежно від змісту речення слова як, коли, що можуть бути або сполучниками, або сполучними словами. Порівняймо: 1. *Чи знаєте ви, що трапилося?* 2. *Очі – це дзеркало душі, що промовляє до вас.* У першому реченні що – сполучник, бо не є членом речення, немає предметного значення і не виокремлюється логічно. У другому реченні що – сполучне слово, бо є підметом; має значення предметності, на нього падає логічний наголос.

У схемі речення сполучник виносимо за дужки, а сполучне слово вписуємо в дужки, бо воно є членом речення в підрядній частині.

За типом підрядної частини виокремлюємо підрядні з'ясувальні, означальні й обставинні.

Тип	Характеристика	Питання	Приклади
Означальні	підрядна частина пояснює іменник або займенник, розкриваючи ознаку	який? котрий? чий?	засоби зв'язку: <i>що, щоб, який, коли</i> і подібні Як радію за ту я людину (яку саме?), <i>що</i> загублену радість знайшла (В. Сосюра).
З'ясувальні	підрядна частина конкретизує одне слово в головній, як правило, присудок	непрямих відмінків + саме	засоби зв'язку: <i>хто, що, який, коли, щоб, мов, чи</i> Відчувала (що саме?), <i>що</i> сила ця зникне з її рук (В. Шевчук).
Обставинні	підрядні місця, часу, ступеня й способу дії, мети, причини, умови, допустові, наслідку, порівняння	коли? як? де? якою мірою? чому? для чого? і подібні	засоби зв'язку: <i>доки, коли, де, як, наскільки, ніж, мов, ніби, щоб, коли тощо.</i> Хилилися густі лози (звідки?), <i>звідкіль</i> вітер віє (В. Сосюра). Бринить космічна музика струмка (як?), <i>неначе</i> ним усесвіт обізвався до тебе (В. Стус).

Підрядну частину від головної відокремлюємо комами. Якщо підрядна частина стоїть в середині речення, то її виділяємо комами з двох боків: *Ту пісню, що співала мати, ніколи не забудь.*

Коми не ставимо:

- ☑ якщо підрядна частина починається з частки не: *Якби ти знав не коли приходили, а що просили;*
- ☑ якщо підрядна частина має лише одне слово: *Щось вона казала, та не пригадаю що;*
- ☑ якщо підрядні частини поєднуємо одиничним єднальним або розділовим сполучником: *Спитайте, коли він приїде і скільки планує побути.*

БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ РЕЧЕННЯ

Безсполучниковим складним реченням називають таке складне речення, в якому частини поєднано в одне змістове ціле лише інтонаційно, тобто без сполучників чи сполучних слів. Наприклад: Настало літо, настали й жнива (І. Нечуй-Левицький).

У безсполучникових реченнях частини незалежні, тому немає головної й залежної частини. Частини безсполучникових речень можуть мати різні смислові зв'язки.

Безсполучникові речення з **однорідними частинами** є незалежними, нагадують структуру складносурядного речення: *Місяць на небі, зіроньки сяють, тихо по морю човен пливе* (Нар. тв.).

Безсполучникові речення з **неоднорідними частинами** підпорядковані, від однієї до іншої частини можна поставити питання (нагадують складнопідрядні речення). Наприклад: *Защетає соловейко – пішла луна гаєм* (Т. Шевченко).

Тип частини	Смислові зв'язки	Приклади
Однорідні частини	одночасність чи послідовність подій, протиставлення	Минає літо, осінь вже іде. Літо дбає – зима доїдає (Нар. тв.).
Неоднорідні частини	причини й наслідку, умови, часу, пояснення	І не можна долі дорікати: всіх не може обігріть вона (В. Симоненко). Зійде сонце – утру сльози (Т. Шевченко).

Розділові знаки в безсполучниковому складному реченні

Розділовий знак	Правила	Приклади
Ставимо кому, якщо	частини речення виражають одночасність або послідовність	Нас кличе у мандри дорога, нам грає чарівна струна (С. Фоменко). [], [].
Ставимо крапку з комою, якщо	частини розлогі й мають багато розділових знаків	Сутінки підкралися якось легко, ніжно, непомітно; місяць, зорі, солов'ї чарують, беручи закоханих у полон (О. Журба). []; [].
Ставимо двокрапку, якщо	друга частина вказує на причину або доповнює, пояснює, уточнює зміст першої	День обіцяє бути погожим: на небі ні хмариночки, ні плямки (Панас Мирний). []: [причина]. Найтепліший спогад з дитинства: мама вишиває рушники (В. Кордонець). []: [уточнення].

Ставимо тире, якщо	наступна частина виражає наслідок або висновок; зміст частин протиставляється або порівнюється	Робитимеш до поту – їстимеш в охоту (Нар. тв.). [причина]: [наслідок]. Пан гуляв у себе в замку – у ярмі стогнали люди (Лєся Українка). []: [зіставлення].
--------------------	--	---

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ТИПАМИ ЗВ'ЯЗКУ

Складне речення з різними типами зв'язку поєднує частини із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком.

Складне речення із сурядним і підрядним зв'язком: *Аж ось труснуло сніжком, і земля нагадала аркуш паперу, на яким дитина випробувала зелені, руді й сірі фарби* (М. Коцюбинський).

[], і [], (на яким...).

Складне речення зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком: *Стояла тиха й по-своєму хвилююча година: згори на верховіття лісу опускався сизий присмерк, а внизу з-під кожного куща виповзав туман* (М. Стельмах).

[], а [].

Кому не ставимо між частинами, які з'єднані одиничним сполучником **і, й, та(=і), або, чи**, якщо вони мають спільну підрядну частину:

Море так невинно голубіє під стінами скель і сонце так світить ласкаво, що аж каміння сміється (М. Коцюбинський).

якою мірою?

[] і [], (що).

ПРЯМА МОВА. ДІАЛОГ. ЦИТАТА

Пряма мова – це передане дослівно чуже мовлення. Пряму мову супроводжують словами автора. Вони вказують, кому належить пряма мова або за яких обставин відбувається дія. Наприклад: *«Це я, ваш Пірат, упізнаєте?» – гавкав він крізь сльози* (О. Довженко).

На письмі пряму мову обов'язково беремо в лапки.

Для схематичного зображення речення використовують такі символи: П (п) – пряма мова, А (а) – слова автора.

Розділові знаки при прямій мові залежать від її позиції в реченні.

Оформлення прямої мови

Місце прямої мови	Схеми	Приклади
Після слів автора	А: «П». А: «П!(?)»	Учителька нагадала: «Не забудьте взяти зошити». Учні вигукнули: «Звісно!»
Перед словами автора	«П», – а. «П!(?)» – а.	«Знав, що треба взяти зошит, але забув», – бідкався Матвій на контрольній. «От забудько!» – поспівчував сусід по парті Андрій.
Перед словами автора й після них	«П, – а, – п». «П, – а, – п!(?)» «П, – а. – П».	«Тримай запасний зошит, – сказала вчителька, – і наступного разу не забувай». «Дякую, – відповів Матвій. – Як підписати роботу?»

У середині слів автора	А: «П», а. А: «П» – а. А: «П!(?)» – а.	Учителька сказала: «Контрольний переказ усного твору», і повторила повільніше.
------------------------	--	--

Якщо пряму мову починаємо з абзацу, то перед нею ставимо тире, а в лапки не беремо. При цьому всі інші розділові знаки зберігаються.

Непряма мова

Непряма мова – це чуже мовлення, яке передаємо не дослівно, а лише із збереженням основного змісту. Такі речення за будовою є складними. Перша частина – це слова автора, а друга – непряма мова.

Заміна прямої мови на непряму

Вид речення	Речення з прямою мовою	Речення з непрямою мовою
Розповідне	Учителька сказала: «Ви гарно впоралися з роботою».	Учителька сказала, що учні гарно впоралися з роботою.
Питальне	«То що, усім дванадцять?» – спитали діти.	Діти спитали, чи всім дванадцятки.
Спонукальне	«Працуйте ретельніше, тоді точно!» – заохотила учнів учителька.	Учителька, щоби заохотити учнів, закликала їх працювати ретельніше.

Діалог

Діалог – це пряма мова, яка передає розмову двох осіб. Якщо осіб більше ніж двоє, то це вже буде **полілог**.

Кожну репліку в діалозі записуємо з нового рядка, ставлячи перед нею тире й не беручи в лапки. Розділові знаки зберігаються ті само, що й при прямій мові, але без лапок. Наприклад:

- *Ти вже підготувалася до іспиту?* – спитала Надійка в Марії.
- *Ще ні, потрібно хоча би щось почитати!* – відповіла Марія.
- *Я можу тобі допомогти, якщо хочеш,* – запропонувала Надійка.
- *Звісно, ще й питаєш,* – зраділа Марія.

Репліки можна записувати й у продовженні рядка, але тоді їх потрібно брати в лапки. Наприклад: *«Ти ще довго?»* – *«Уже йду!»* – *«Хутчіше!»* – *«Ще кілька хвилин!»*

Цитата

Цитата – це дослівний уривок із чийогось висловлення або тексту, який наводиться для підкріплення власної думки. Наприклад: *Демокрит зауважив: «Щоби досягати великого, треба починати з малого».*

Оформлення цитат

Спосіб уведення	Запис	Приклад
Зі словами автора	беремо в лапки	Григорій Сковорода казав: «Бери вершину, матимеш середину».
Як частина речення	запис із малої літери в лапках	Нарешті я зрозуміла слова Григорія Сковороди, що важливо «пізнати себе самого».

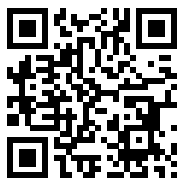
Уривок (неповна цитата)	беремо в лапки, на місці пропуску ставимо три крапки	«Похибки друзів ми повинні вміти виправляти ... коли вони несерйозні», – писав Григорій Сковорода.
Епіграф (перед текстом) або вірш	ставимо відступ, пишемо з великої літери без лапок	Спочатку було слово. <i>Біблія</i> Не жди ніколи слушної пори – Твоя мовчанка може стать ганьбою! – твердив Дмитро Павличко.

7. СТИЛІСТИКА

СТИЛІ МОВЛЕННЯ

Стилi мовлення використовуємо залежно вiд ситуацiї спiлкування. Варто розумiти, що так, як ми говоримо з друзями, буде недоречно в ситуацiї дiлового спiлкування.

Стиль	Сфера вживання	Види	Ознаки
Розмовний	побут, сiмейнi й дружнi стосунки	розмова, повiдомлення	переважають простi й неповнi речення, загальновживанi слова, сленг, просторiччя
Науковий	освiта, наука, технiка	стаття, лекцiя, доповiдь, вiдповiдь на уроцi	чiткi конструкцiї, без емоцiйного забарвлення, вживаємо термiни
Художнiй	лiтература	роман, оповiдання, казка, повiсть	образнiсть, переносне значення слiв, авторськi неологiзми
Офiцiйно-дiловий	службовi стосунки, законодавство	заява, оголошення, наказ, закон	точнiсть, прямий порядок слiв, уникання займенникiв, мовнi клiше
Публiцистичний	суспiльне життя	газетнi статтi, дописи, виступи на зборах, звернення	логiчнiсть поєднано з емоцiйностю, риторичними питаннями й закликами, пiднесенiсть

Тести до роздiлу
<https://forms.gle/hn1JXxq1rsJ7QcKY9>

РЕСУРСИ

Програма:

Рекомендації щодо використання модифікованих програм з української мови, української літератури, історії України, географії для закладів загальної середньої освіти (Наказ МОН № 701 від 16.05.2024 р.) – <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-rekomendatsii-shchodo-vykorystannia-modyfikovanykh-prohram-z-ukrainskoi-movy-ukrainskoi-literatury-istorii-ukrainy-heohrafii-dlia-zakladiv-zahalnoi-serednoi-osvity>

Підручники:

«Українська мова» підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти (авт. Онатій А. В., Ткачук Т. П.) https://lib.imzo.gov.ua/yelektronn-vers-pdruchnikv/5-klas-nush/movno-literaturna-galuz/ukranska-mova/ukranska-mova-pdruchnik-dlya-5-klasu-zakladv-zagalno-seredno-osviti-avt-onaty-a-v-tkachuk-t-p_1/

«Українська мова» підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти (авт. Онатій А. В., Ткачук Т. П.) <https://lib.imzo.gov.ua/yelektronn-vers-pdruchnikv/6-klas-n/movno-literaturna-osvtnya-galuz/ukranska-mova/ukranska-mova-pdruchnik-dlya-6-klasu-zakladv-zagalno-seredno-osviti-avt-onaty-a-v-tkachuk-t-p/>

«Українська мова» підручник для 7 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Заболотний О. В., Заболотний В. В. ТОВ «Видавництво “Гене́за”» <https://www.geneza.ua/sites/default/files/ebooks/7klas/UM.ua.Zabolotny.7klas.pdf>

«Українська мова» підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти (авт. Авраменко О. М., Борисюк Т. В., Почтаренко О. М.) https://lib.imzo.gov.ua/yelektronn-vers-pdruchnikv/8-klas/ukranska-mova-8-klas/ukranska-mova-pdruchnik-dlya-8-klasu-zakladv-zagalno-seredno-osviti-avt-avramenko-om-borisyuk-tv-pochtarenko-om_1/

«Українська мова» підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Авраменко О. М. <https://lib.imzo.gov.ua/yelektronn-vers-pdruchnikv/9-klas/1-ukranska-mova-9-klas/ukranska-mova-pdruchnik-dlya-9-klasu-zagalnoosvtnkh-navchalnikh-zakladv--avramenko-o-m/>

«Українська мова (рівень стандарту)» підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти Авраменко О. М. <https://lib.imzo.gov.ua/yelektronn-vers-pdruchnikv/10-klas/1-ukranska-mova-10-klas/ukranska-mova-rven-standartu-pdruchnik-dlya-10-klasu-zakladv-zagalno-seredno-osviti-avramenko-o-m/>

«Українська мова (рівень стандарту)» підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Авраменко О. М. <https://lib.imzo.gov.ua/yelektronn-vers-pdruchnikv/11-klas/1-ukranska-mova-11-klas/ukranska-mova-rven-standartu-pdruchnik-dlya-11-klasu-zakladv-zagalno-seredno-osviti--avramenko-o-m/>

Платформи:

Всеукраїнська школа онлайн. Українська мова https://lms.e-school.net.ua/course_category/ukrayinska-mova/

Освіторія та EdEra: Лайфхаки з української мови. Підготовка до ЗНО https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:Osvitoria_and_EdEra+lifehacks+101/about

Авторка:

Катерина Тимошенко – вчителька української мови, яка 11 років викладає в державних і приватних школах. Учитель I категорії, має звання «старший учитель». Переможниця міського етапу конкурсу «Учитель року – 2020». Членкиня журі предметних олімпіад і конкурсів. Популяризаторка української мови, експертка програми «Солов'їне шоу», Національного телемарафону, подкасту «Свій».

Наша місія

Наближаємо реінтеграцію населення
(де)окупованих територій та закладаємо основи
гарантій неповторення.

